

CONTINU ONDERZOEK BURGERPERSPECTIEVEN

KWARTAALBERICHT

2008 | 1

- Tevreden Nederlanders
- Ontevreden over de maatschappij
- Groepen mediagebruikers
- Vertrouwen in instituties
- Europa
- Machteloosheid

PAUL DEKKER EN EEFJE STEENVOORDEN

Sociaal en Cultureel Planbureau

VOORWOORD

Hoe denkt de burger over de samenleving en over zijn leven? Wat vindt de burger van zijn land en zijn landgenoten? Hoe tevreden is hij met zijn regering en overheid, hoeveel vertrouwen heeft hij in politieke partijen of de media? Waar maakt hij zich zorgen over en welke problemen ziet hij graag hoog op de politieke agenda? Deze vragen vormen het vaste bestand van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), dat het Sociaal en Cultureel Planbureau vanaf 2008 ieder kwartaal uitvoert in opdracht van de Voorlichtingsraad.

Dit is het eerste kwartaalbericht van het COB. Door de herhaling iedere drie maanden zal geleidelijk aan een beeld ontstaan van de veranderingen en constanten in de persoonlijke, politieke en maatschappelijke opvattingen van de burgers. Toch komt ook in de eerste peiling al een beeld naar voren, dat naast een aantal nieuwe elementen opvallend veel overeenkomsten toont met eerder onderzoek naar de mening van burgers over hoe het met Nederland gaat.

‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht’, zo kon in 2004 in het Sociaal en Cultureel Rapport *In het zicht van de toekomst* de stemming in Nederland in grote lijnen worden samengevat. De weerklank van deze conclusie is ook terug te vinden in het coalitieakkoord dat in 2007 aan het kabinet-Balkenende IV ten grondslag lag. Hoewel Nederland veel minder bijzonder is dan we graag denken, zijn Nederlanders in vergelijking met de inwoners van de buurlanden in zoverre wel bijzonder, dat nergens de tevredenheid met het eigen particuliere bestaan zo hoog is als in Nederland. Ook elders is men in het algemeen niet buitengewoon tevreden met de eigen samenleving of de regering, maar Nederland is daarin juist weer bijzonder, omdat we het tot de eeuwwisseling tot op grote hoogte wel waren. In korte tijd zijn we van een typische *high trust country* zoals Denemarken of Zwitserland tot een *low trust country* geworden zoals België of Duitsland.

De overgang naar de eenentwintigste eeuw symboliseert de waterscheiding in de meningsvorming, die Nederlanders zowel ontevredener met elkaar als tevredener met zichzelf hebben gemaakt. Het zijn de anderen die moeten veranderen, Nederlanders zien elkaars tekorten en missen in de ander de solidariteit en wellevendheid die ze zich uit andere en betere tijden menen te herinneren. Ze koesteren zich in het kleine geluk van het persoonlijke en particuliere leven. De verwerving van dat geluk schrijven ze ook eerder aan zichzelf toe dan aan anderen, laat staan aan de overheid. Tegelijkertijd ziet men dit volkstuintje van zelfgemaakt en zelfbewaakt geluk wel steeds meer bedreigd door de gevaren van vooral globalisering. In ‘Brussel’ laat Nederland zich als het beste jongetje van de klas voor de gek houden door handige buitenlanders, in ‘Den Haag’ is er meer liefde en aandacht voor de allochtonen dan voor de autochtonen. Dat is het beeld, al beseft bijna iedereen wel dat de allochtonen zullen blijven en Nederland nooit uit de Europese Unie zal stappen. Het lidmaatschap van de EU vindt men op zichzelf in meerderheid ook een goede zaak.

In de kritiek op wat er allemaal niet goed gaat in en met Nederland, klinkt onmiskenbaar het gevoel door ook persoonlijk tekort te worden gedaan: anderen worden ‘voorgetrokken’ of krijgen de kans onterechte ‘voordelen’ te behalen. Dat roept ressentiment op. Opvallend maar begrijpelijk is dat men in wat er niet goed gaat nauwelijks onderscheid maakt tussen incidenten en structurele problemen, tussen de marge en de kern. De oprichting van voedselbanken bijvoorbeeld wordt gezien als een bewijs van falen van de verzorgingsstaat, zonder dat men zich realiseert dat de bijstand nog altijd bijna een op de vijftig Nederlanders helpt en de voedselbank (gelukkig) voor nog niet een op de duizend nodig is.

Hoewel het beeld van de samenleving, de politiek en de overheid zeker niet alleen maar

**Nederland: van high trust country
naar low trust country**

negatief is – en ook in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw niet alleen maar positief was –, is er over de hele linie toch een bezorgde toon. Immers, ook wie vooral positief gestemd is over *die Lage der Nation* en vindt dat het met Nederland eerder de goede dan de slechte kant op gaat, is toch bezorgd over het bij anderen overheersende negativisme en het gebrek aan vertrouwen in de toekomst. Dat laatste was ook al duidelijk in het SCP-Toekomstonderzoek uit 2004, waarin op vrijwel alle gebieden van het leven voor 2010 en 2020 een verslechtering van de situatie in vergelijking met 2004 werd verondersteld. Bijna steeds kwam dat neer op de verwachting dat meer nog dan in 2004 de samenleving getekend zou worden door gebrek aan samenhang en solidariteit, erosie van de traditionele en gekoesterde normen en waarden, en verscherping van de maatschappelijke tegenstellingen. Mensen komen meer tegenover elkaar te staan en zijn ook meer gespitst op het eigen belang, terwijl de samenleving nu juist zo'n behoefte heeft aan meer betrokkenheid met elkaar en verantwoordelijkheid voor elkaar.

Ontevredenheid is nog geen onverschilligheid. Onmiskkenbaar zijn er burgers die zich helemaal op hun 'volkstuintje' hebben teruggetrokken en ook niet meer tot betrokkenheid te bewegen zijn. Groter is de groep die geen vertrouwen heeft in de traditionele politieke en bestuurlijke structuren, maar politiek wel degelijk betrokken is en niet minder, maar meer en dan vooral meer directe democratie wenst. Men voelt zich nu vaak erg machteloos en ook genegeerd door de gevestigde politiek, de ambtenaren en ten dele ook de zaakwaarnemers: zij staan ver af van het leven van de burgers en komen ondanks alle mooie woorden ook niet werkelijk dichterbij.

Het is vreemd. Uit de perspectieven van de burgers komt alleen bij een minderheid het beeld naar voren van een samenleving die in internationale vergelijking toch als bijzonder

succesvol – en dus als gelukkig! – mag gelden: lage werkloosheid, stevige economische groei, geen overheidstekort, weinig armoede. Het economische herstel sinds 2005 heeft de negatieve beeldvorming uit het begin van deze eeuw minder ongedaan kunnen maken dan verwacht. De onzekerheid over de ontwikkeling van de economie en van de prijzen voor voedsel en energie zal het beeld in het tweede kwartaal van 2008 waarschijnlijk eerder verscherpen dan verzachten.

Het COB is een opvolger van de tot 2007 uitgevoerde 'Belevingsmonitor Rijksoverheid'. De interesse gaat nu vooral uit naar wat er aan zorgen en verlangens in de maatschappij leeft. We besteden geen aandacht meer aan het mogelijke maatschappelijke draagvlak voor departementale plannen en de waardering voor specifieke beleidsontwikkelingen. Om beter te registreren wat er leeft wordt ruim gebruik gemaakt van open vragen. Deze zijn opgenomen in een elk kwartaal schriftelijk en via internet af te nemen enquête onder minimaal duizend burgers. Daarnaast worden elk kwartaal vier focusgroepen gehouden om door te praten over wat er speelt in het land, in te gaan op de motivering van antwoorden op enquêtevragen en een wisselend thema te bespreken. Als daar aanleiding toe is, kan dit vaste kwartaalonderzoek worden aangevuld met kleinschalig kwalitatief onderzoek. In de kwartaalberichten zal vrijwel uitsluitend het in dat kwartaal verzamelde materiaal worden gepresenteerd zonder diepgaande analyses. In een jaarlijks uit te brengen verdiepende studie zal het materiaal van het voorafgaande jaar uitvoeriger worden onderzocht in het licht van ander onderzoek en de onderzoeksliteratuur. Op de achtergronden en opzet van het COB wordt verder ingegaan in de later dit jaar uit te brengen eerste verdiepingsstudie van het project.

Ook het COB is een 'monitor' en een monitor leeft van vergelijking met metingen op

eerdere tijdstippen. Daaraan ontbreekt het nu nog en daarom hebben we nu wat meer ruimte voor vraagstellingen en uitleg. Naarmate de tijd voortschrijdt, zal er meer aandacht zijn voor veranderingen en zal voor achtergronden meer worden verwezen naar de toelichtingen en eerder onderzoek, dat steeds beschikbaar zal blijven op www.scp.nl/cob.

Dit en de komende kwartaalberichten bestaan uit twee vaste hoofdstukken 1 en 2, een analyse van verschillende indelingen van de bevolking in hoofdstuk 3 en enkele wisselende hoofdstukken van beperkte omvang. De ontwikkelingen in maatschappelijke zorgen en aspiraties worden in hoofdstuk 1 vooral gevolgd aan de hand van reacties op open vragen in de enquête en de discussies in de focusgroepen en in hoofdstuk 2 met cijfers ontleend aan de antwoorden op gesloten enquêtevragen. In hoofdstuk 3 gaat het dit keer om verschillen tussen groepen mediagebruikers. In de daarop volgende hoofdstukken wisselen de onderwerpen afhankelijk van de actualiteit, opvallende bevindingen en wat in de focusgroepen aan de orde is gesteld. Dit keer zijn er drie hoofdstukken en wel over vertrouwen in instituties, de opstelling tegenover de Europese Unie en gevoelens van machteloosheid en angst om zich met de maatschappij te bemoeien.

Tot slot wil ik bij dit eerste kwartaalbericht graag de Voorlichtingsraad (VoRa) en de Rijksvoorlichtingsdienst bedanken voor het in ons gestelde vertrouwen en de constructieve opstelling bij de opzet van het onderzoek. Dit geldt in het bijzonder voor de leden van de Taskforce Onderzoek van de VoRa en de VoRaleden van de gemengde Implementatiegroep COB: Hans Caljé, Erik den Hoedt, Jan Bos, Job Frieszo en Maarten van Rooij.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN

- Nederlanders zeggen massaal (82%) gelukkig te zijn en tonen zich tevreden over hun eigen leven, maar ze zijn tamelijk ontevreden over de samenleving en de politiek en uiten daarover soms grote onvrede. Nederland valt in Europa ook op door de combinatie van persoonlijke tevredenheid en maatschappelijk pessimisme.
- De grootste maatschappelijke zorgen betreffen de manier waarop we samenleven en het behoud van normen en waarden, gevolgd door politiek en bestuur, immigratie en integratie, inkomen en economie en criminaliteit en veiligheid. Meer aandacht van de regering wil men vooral voor inkomen en economie en voor zorg en vergrijzing. Kwesties van samenleven en normen en waarden worden minder als politieke prioriteit genoemd.
- Lageropgeleiden zijn negatiever gestemd dan hogeropgeleiden. In een tweedeling (met lager tot en met mbo en hoger vanaf havo) vindt 17% van de lageropgeleiden en 11% van de hogeropgeleiden dat het duidelijk de verkeerde kant op gaat met ons land, 39% respectievelijk 25% vindt dat ook van de normen en waarden; 42% respectievelijk 31% is ontevreden over het functioneren van de overheid.
- Op basis van hun mediagebruik kunnen we vijf groepen burgers onderscheiden: publiekeomroepmijders (16%), nieuwskijkers (31%), publiekeomroepkijkers (24%), Telegraaflezers (17%) en opiniebladlezers (12%). Zij verschillen in hun opvattingen over de samenleving en politiek. De opiniebladlezers en publiekeomroepkijkers zijn daarover duidelijk positiever dan de publiekeomroepmijders en Telegraaflezers.
- Aan het in enquêtes gemeten vertrouwen in instituties liggen geen heldere gemeenschappelijke criteria ten grondslag. Veel meer dan een meting van het algehele imago van instellingen kunnen de enquêtécijfers dan ook niet bieden. Lageropgeleiden hebben minder vertrouwen in politieke instellingen, ook als rekening wordt gehouden met allerlei andere verschillen.
- Europa is een thema dat op weinig aandacht kan rekenen van de burger. De gevoelens die Europa oproept worden gekenmerkt door enerzijds aanvaarding en anderzijds bezorgdheid over de snelle uitbreiding en de identiteit van Nederland in de Europese Unie.
- In de focusgroepen en in antwoord op open vragen gaven mensen aan zich soms niet te durven uiten. Iemand op straat aanspreken op ongepast gedrag wil men wel maar durft men niet. Ook op het werk zijn mensen bang om misstanden aan de orde te stellen. Tegenover problemen in Nederland voelt men zich soms machteloos. We gaan hier in het volgende kwartaalbericht verder op door.

1 HOE GAAT HET MET NEDERLAND?

Hoe vinden Nederlanders het gaan met hun land? Waar maakt men zich zorgen over en waar is men trots op? Waar zou de politiek nodig meer aandacht aan moeten besteden? Aan deze vragen besteden we in dit hoofdstuk aandacht en dat doen we vooral met behulp van antwoorden op open enquêtevragen. Er worden dan geen antwoordmogelijkheden voorgelegd om aan te kruisen, maar er wordt verzocht in eigen bewoordingen, soms slechts trefwoorden, aan te geven wat men belangrijk vindt. Daarmee hopen we nog niet uitgekristalliseerde zorgen en verlangens sneller en zuiverder te traceren dan wanneer slechts gekozen mag worden tussen opties die de onderzoeker aanbiedt. Een probleem is vervolgens wel om de individueel gekleurde teksten vergelijkbaar en overzichtelijk te maken. Daar wordt in de komende kwartaalberichten aan gewerkt. We hebben deze eerste keer door het ontbreken van eerdere peilingen de mogelijkheid om antwoorden wat uitgebreider weer te geven.

We beginnen in tabel 1.1 met de antwoorden op een gesloten vraag naar hoe men vindt dat het al met al gaat met Nederland. Een ruime meerderheid (64%) vindt dat het duidelijk of iets meer de verkeerde kant op gaat. Tussen mannen en vrouwen en jongeren en ouderen zijn hierin geen noemenswaardige verschillen. Opleidingsniveau heeft wel invloed; onder de hogeropgeleiden vindt 34% dat het iets meer of duidelijk de goede kant op gaat met Nederland, terwijl dat onder lageropgeleiden 23% is.

We hebben mensen gevraagd hun antwoorden toe te lichten. Het aantal mensen dat dit doet verschilt afhankelijk van hoe men vindt dat het gaat in Nederland. Onder de mensen die vinden dat het de verkeerde kant op gaat, geeft 66% een toelichting. Onder de respondenten die vinden dat het de goede kant op gaat is dat 55%. Als men het iets of duidelijk de verkeerde kant op vindt gaan, zijn deze toelichtingen ook aanzienlijk langer, soms meer dan zeshonderd woorden. Bij de mensen die het de goede kant op vinden gaan, komt dat niet voor. Blijkbaar is het makkelijker of is men meer gemotiveerd om op te schrijven wat er fout gaat dan wat er goed gaat. Verderop in dit hoofdstuk zal ook blijken dat mensen meer problemen dan sterke punten van de Nederlandse samenleving noteren. We kunnen er slechts naar gissen waarom dat zo is. Misschien krijgt wat niet goed gaat meer aandacht, omdat daar iets aan moet gebeuren (en men daar meer aandacht voor wil van de instantie die het onderzoek doet?). Misschien voelen mensen met een negatief oordeel zich meer gedwongen om zich te verantwoorden. Wie vindt dat het wel de goede kant op gaat, volstaat eerder met toelichtingen die een verantwoording met ervaringen en feitelijkheden overbodig verklaren: 'meer gevoel dan inzicht', 'gevoelsmatig, verder geen toelichting' of ook 'altijd positief blijven' en 'ik ben een optimist'.

Tabel 1.1 **Opvattingen over hoe het gaat met Nederland, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**^a

	allen	sekse		leeftijd		opleiding	
		man	vrouw	18-44	45+	-mbo	havo+
• duidelijk de verkeerde kant op	15	14	16	15	15	17	11
• iets meer de verkeerde dan goede kant op	49	50	48	50	48	49	49
• iets meer de goede dan verkeerde kant op	26	28	23	26	26	22	32
• duidelijk de goede kant op	1	0	2	1	1	1	2
• ik weet het niet	9	7	11	9	10	11	7

^a 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?'

Bron: COB 2008/1

Waarom het de verkeerde kant op gaat

Uit de toelichtingen waarom het (iets meer) de verkeerde kant op gaat, spreekt een grote mate van ontevredenheid, onmacht en onrechtvaardigheid. Voor de ogen van deze mensen voltrekken zich ontwikkelingen die zij niet begrijpen of als bedreigend en schadelijk ervaren. Opvallend is dat het scala aan genoemde problemen vrij breed is. Regelmatig worden verschillende problemen en aandachtsgebieden in één adem genoemd:

“De criminaliteit wordt steeds erger, de stille armoede groter, de zorg m.n. de ouderenzorg en thuiszorg steeds slechter, de tolerantie wordt minder, respect voor andersdenkenden wordt minder, steeds minder waarden en normen, meer agressie, steeds minder geld voor onderwijs, studeren straks alleen weer voor de rijken, enz. enz.”

Ondanks dit vaak brede palet aan genoemde problemen, zijn er wel een aantal kernproblemen te duiden onder de mensen die vinden dat het (iets meer) de verkeerde kant op gaat. Verharding van de samenleving, gebrek aan solidariteit en gebrek aan normen en waarden worden vaak genoemd. Ook de immigratieproblematiek komt veel aan de orde, waarbij vaak de instroom van buitenlanders en het gebrek aan integratie van allochtonen worden genoemd. Maar ook regelmatig wordt juist racisme of polarisatie tussen bevolkingsgroepen als probleem geduid. Ook Den Haag in brede zin moet het vaak ontgelden. Politici worden onkundig, inefficiënt en soms ook onbetrouwbaar genoemd. De ‘Haagse spelletjes’ worden vaak bekritiseerd: er wordt veel gepraat over dingen die er niet toe doen en de echte problemen blijven liggen. Dit is een opvallend resultaat, omdat er niet naar de rol van de overheid of de regering wordt gevraagd.¹ Andere veelvuldig terugkomende onderwerpen zijn kostenstijging voor de ‘gewone burger’, en het ‘te milde’ strafsysteem. Problemen met (hang)jeugd ten slotte komen ook regelmatig aan de orde.

¹ Wel is in de introductie van de enquête vermeld dat het Sociaal en Cultureel Planbureau met de resultaten van het onderzoek het kabinet en de politiek in het algemeen wil informeren over zorgen en wensen die in de bevolking leven.

“Mensen kunnen steeds minder van elkaar verdragen en zijn egoïstischer. Door die intolerantie is er veel meer geweld. Ook vervuult men zijn omgeving veel gemakkelijker (een ander ruimt het wel op). Weinig gemeenschapszin.”

“Allochtonen moeten gewoon integreren, onze gewoontes overnemen of anders terug naar het land van herkomst. Straks staan er meer moskeeën hier dan kerken, dat kan toch niet. Zijn de Nederlanders in de minderheid en de buitenlanders aan de macht. Het zichtbare zijn altijd maar weer de allochtonen, zodat die van alle kanten geholpen worden met werk, WIE HELPT MIJ DAARBIJ?”

“De Tweede Kamer heeft geen gezag meer, omdat leden te veel bezig zijn met de waan van de dag. Kamerleden zijn niet correct in het woordgebruik en de manier waarop zij zich kleden. Ze zijn populistisch en zadelen het land op met onuitvoerbare wetten. Echter de prangende problemen zoals het fileprobleem, onderwijs en belastingwetgeving worden niet opgelost.”

“Alles wordt veel te duur. Elk jaar nog duurder dan nu de dag. De overheid moet eens denken aan burgers die niet ‘te’ veel verdienen.”

“Ook is het strafrechtelijk stelsel van Nederland compleet krom geslagen. Als er al een typefoutje wordt gemaakt wordt iemand gelijk vrijgesproken, maakt niet uit wat hij/zij gedaan heeft. Belachelijk.”

Waarom het de goede kant op gaat

De mensen die menen dat het in Nederland iets meer of duidelijk de goede kant op gaat, noemen in hun toelichting soms kort een paar beleidsterreinen waar die verbetering in te vinden is:

“Verbeteringen in het onderwijs. Aanpakken criminaliteit. Gezondheidszorg.”

“[...] meer aandacht voor het gezin, meer aandacht voor normen en waarden.”

“[...] minder werkloosheid, opknappen probleembuurten.”

Vaak wordt de welvaart in Nederland, in vergelijking met eerdere jaren of met het buitenland, als argument gebruikt waarom het de goede kant op gaat. Opvallend is dat hier ook vaak het samenleven, in het algemeen of met betrekking tot integratie, als punt dat goed gaat wordt genoemd.

- “Wanneer ik nu naar de economie kijk denk ik dat we mogen veronderstellen dat het beter gaat in Nederland. Er is meer werkgelegenheid.”*
- “Ik heb het idee dat de maatschappij langzaam wat minder egoïstisch wordt. Mensen krijgen door dat ze elkaar nodig hebben.”*
- “De tendens is toch dat mensen zich meer bezig gaan houden met wat andere mensen denken en voelen. Er lijkt wat meer sociale controle te komen. Mensen worden hulpvaardiger. Men vertrouwt elkaar iets meer. We zijn er nog lang niet. Polarisatie richting onze allochtone medemens is nog steeds duidelijk aanwezig. Maar op kleine schaal, zie je toch steeds meer integratie optreden.”*

Zoals hierboven al werd aangeroerd, is er een groep mensen die hun opvatting dat het de goede kant op gaat niet met argumenten kunnen ondersteunen. Een positieve instelling lijkt hieraan ten grondslag te liggen:

- “Ondanks de vaak negatieve berichtgeving in de media, heb ik de indruk dat het in Nederland niet zo slecht is. Ik kan moeilijk onder woorden brengen waarom ik dat vind, maar het is meer een gevoel.”*

Ondanks de positieve beoordeling worden hier ook wel problemen aan de orde gesteld. Daar is echter minder overeenstemming over dan onder de mensen die het (iets meer) de verkeerde kant op vinden gaan. Hieronder een aantal voorbeelden:

- “Op zich gaat het best goed maar met de gezondheidszorg en de kostenstijgingen gaat het de verkeerde kant op. De rijken worden rijker en de armen niet minder arm.”*
- “Slecht is, dat er te veel tolerantie is ten opzichte van islamieten, die zich niet aanpassen. Tegenover Antillianen bijvoorbeeld is die tolerantie er niet en weten ze waar ze zich aan te houden hebben.”*
- “Met name de dreigingen en angsten door de regering, voorbeeld film Wilders. Gezondheidszorg, de WMO wordt ingevoerd maar er zijn nog verschrikkelijk veel onduidelijkheden, onderwijs, het gaat maar wat van de hak op de tak.”*
- “Wat ik wel zorgelijk vind is dat er in ziekenhuizen nauwelijks plaats is voor patiënten.”*
- “Negatieve zaken die in Nederland spelen worden door bepaalde media regelmatig te zwaar aangezet, als zou het hele land naar de knoppen gaan door bepaalde beslissingen.”*

Problemen, sterke punten en politieke prioriteiten

Tot zover een schets van wat er gedacht wordt over de richting waarin ons land zich ontwikkelt. De beschouwingen daarover gaven mensen aan het einde van de enquête, nadat ze met trefwoorden slechte en goede aspecten van de maatschappij hadden aangegeven. In tabel 1.2 is weergegeven welke problemen mensen signaleren, wat men goed vindt gaan en wat men graag hoog op de politieke agenda zou zien. De antwoorden zijn achteraf gecategoriseerd in vijftien onderwerpen.²

Maar liefst 88% van de ondervraagden noemt een of meer problemen in Nederland. Het meest genoemde probleem is de manier waarop we met elkaar samenleven (21%). Hieronder vallen normen en waarden, gebrek aan solidariteit en gebrek aan respect. Vier andere terreinen waarop veel problemen worden genoemd zijn: (n) politiek en bestuur (18%), (a) immigratie en integratie (11%), (f) inkomen en economie (11%) en (e) criminaliteit en veiligheid (10%).³ Hierin zijn verschillen naar opleidingsniveau. Lageropgeleiden noemen minder vaak (19%) dan hogeropgeleiden (25%) problemen over (c) samenleven. Problemen betreffende (f) inkomen en economie worden juist vaker door lageropgeleiden (12%) genoemd dan door hogeropgeleiden (8%). Ook tussen mannen en vrouwen zijn hierin verschillen. Mannen noemen vaker dan vrouwen problemen over (n) politiek en bestuur (22% versus 15%), vrouwen iets vaker problemen rondom (h) zorg (9% versus 5%). Mensen tussen de 18 en 44 jaar noemen iets vaker immigratieproblemen (13% versus 9%) dan 45-plussers.

- 2 Bij het coderen is in twijfelgevallen de volgorde van de categorieën als doorslaggevende factor aangehouden. Dat wil zeggen dat ‘Marokkaanse jongeren’ onder (a) immigratie en integratie is gecodeerd en niet onder (b) jeugd en gezin en ‘jeugdcriminaliteit’ onder (b) en niet onder (e) criminaliteit en veiligheid.
- 3 Zie voor een andersoortige inventarisatie van maatschappelijke zorgen het Nationaal Vrijheidsonderzoek (www.4en5mei.nl/4en5mei/onderzoek/vrijheidsonderzoek/). Daarin behoren ‘agressie, geweld’, ‘criminaliteit’ en ‘egoïsme/individualisme’ al jaren tot de meest gekozen zorgen over Nederland.

Tabel 1.2 **Opvattingen over de problemen en sterke punten van Nederland en wat hoog op de politieke agenda moet, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a**

	problemen ^b	sterke punten ^c	politieke prioriteiten ^d
minstens één onderwerp genoemd	88	64	80
waarvan:			
a immigratie en integratie	11	2	9
b jeugd en gezin	4	1	5
c samenleven, normen en waarden	21	13	6
d vrijheden	1	23	1
e criminaliteit en veiligheid	10	1	9
f inkomen en economie	11	11	14
g werkgelegenheid	1	1	2
h zorg en vergrijzing	7	7	15
i onderwijs, innovatie, kunst & cultuur	3	6	9
j sociale stelsel (algemeen)	1	10	2
k verkeer en fysieke leefomgeving	5	4	8
l natuur en milieu	3	4	5
m Nederland in internationaal perspectief	1	6	2
n politiek en bestuur	18	7	10
o overig	2	4	2
totaal	100	100	100

- a Respondenten konden met trefwoorden maximaal vijf onderwerpen noemen. Deze zijn achteraf ingedeeld in 15 categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee in het bepalen van de aandelen van de categorieën (het gewicht van hun onderwerpen is omgekeerd evenredig aan het aantal onderwerpen).
- b 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?'
- c 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?'
- d 'Wat zou u hoog op de agenda van de Nederlandse regering willen hebben? Het kan gaan om onderwerpen die veel meer aandacht moeten krijgen of heel anders aangepakt moeten worden.'

Bron: COB 2008/1

De antwoorden die onder (c) samenleven zijn geschaard geven vaak aan dat er samenhang ontbreekt, dat men onverdraagzaam is, weinig fatsoen heeft of gejaagd is. Voorbeelden van antwoorden zijn: 'korte lontjes', 'ikke ikke ikke', 'de steeds minder wordende solidariteit', 'gebrek aan respect'.

De problemen onder (n) politiek en bestuur betreffen veelal kritiek op politici en beleidsvorming in het algemeen, aangeduid met termen als 'Haagse spelletjes' en 'nitwitten in Den Haag'. Ook specifieke politici, bepaald beleid of extremisme in het algemeen zijn in deze categorie ondergebracht. De naam Wilders valt hier opvallend vaak, in 26% van de gevallen. Vermeld zijn dan bijvoorbeeld 'Geert Wilders', 'het misbruik van de vrijheid van me-

ningsuiting door Wilders' of 'de film en het gedoe rondom Wilders'.

De problemen die onder (a) immigratie en integratie zijn geschaard vallen uiteen in twee categorieën. Een deel van de mensen noemt hier stijging van het aantal immigranten en stagnerende integratie: 'het niet willen integreren van allochtonen', 'veel te tolerant met moslims'. Het andere deel van deze categorie betreft antwoorden met betrekking tot toeneemende discriminatie en racisme van en polarisatie tussen bevolkingsgroepen: 'haat tussen bevolkingsgroepen', 'intolerantie naar allochtonen'.

In de categorie (f) inkomen en economie gaan veel antwoorden over prijsstijging: 'alles wordt duurder, maar inkomen blijft gelijk'. Ook

armoedeproblematiek ('dat er voedselbanken zijn in dit land'), topinkomens ('graaigedrag topmanagers') en belasting in het algemeen worden vaak genoemd. Mensen die problemen noemen van criminaliteit en veiligheid, geven vaak aan dat de straffen in Nederland te laag zijn. Ook de termen '(toenemend) geweld', 'criminaliteit' en 'onveiligheid' worden vaak gebruikt.

De problemen aangaande (b) jeugd en gezin gaan over ofwel hangjeugd, jeugdcriminaliteit, jeugdmentaliteit ofwel over het gebrek aan opvoedingskwaliteiten bij ouders. Deze categorie problemen wordt echter weinig genoemd (4%). Ook problemen rond (l) natuur en milieu (3%) en (g) werkgelegenheid (1%) komen nauwelijks aanbod.

Het aantal mensen dat één of meer zaken noemt die goed gaan in Nederland is een stuk kleiner; slechts 64% van de ondervraagden geeft hierbij één of meer antwoorden. Dit wordt met name veroorzaakt door een verschil naar opleidingsniveau. Maar liefst 58% van de laagopgeleiden noemt niets dat goed gaat, terwijl dat onder de hoogopgeleiden slechts 19% is. Hogeropgeleiden vinden ook iets vaker dat het goed gaat met (n) politiek en bestuur (9% versus 5%) en (f) inkomen en economie (13% versus 9%). 45-plussers noemen vaker vrijheden dan mensen tussen de 18 en 44 jaar (25% versus 20%).

De vrijheden in Nederland – onder andere vrijheid van meningsuiting, religie en rechten zoals abortus, euthanasie en het homohuwelijk – worden hier verreweg het meeste genoemd (23%). Men is ook positief over het sociale stelsel (10%) en het samenleven in Nederland (13%), wat mensen omschrijven als 'de eenheid als het erop aankomt', 'saamhorigheid' en 'saamhorigheid in buurten of binnen groepen'. Dit is opvallend, omdat 21% van de ondervraagden het samenleven en de normen en waarden als een van de grootste problemen van Nederland ziet. Het blijkt dat 31% van de mensen die het samenleven en waarden en normen noemen als iets wat goed gaat, dit ook noemen als probleem. 'Tolerantie' wordt dan bijvoorbeeld als probleem genoemd, maar 'saamhorigheid' als pluspunt. Of 'individualisme' als probleem, en 'ijver' als pluspunt.

Van de ondervraagden noemt 80% één of meer zaken die zij graag hoog op de politieke agenda van de regering willen hebben. Hier springen minder duidelijk onderwerpen uit dan onder de problemen en de sterke punten. Vaak genoemd worden (h) zorg en vergrijzing (15%), (f) inkomen en economie (14%), (n) politiek en bestuur (10%), (a) immigratie en integratie (9%), (i) onderwijs, innovatie, kunst & cultuur (9%) en (k) verkeer en fysieke leefomgeving (8%). Hogeropgeleiden noemen vaker zaken in de categorie onderwijs (12%) dan lageropgeleiden (6%), maar juist minder vaak zorg (12% versus 17%). Vrouwen vinden vaker dan mannen dat er meer aandacht moet komen voor zorg (20% versus 10%) en jeugd en gezin (7% versus 3%) en noemen minder vaak politiek en bestuur (7% versus 12%). Onder 45-plussers wordt zorg ook vaker genoemd dan onder 18-44-jarigen (17% versus 13%), maar immigratie juist minder (7% versus 11%).

Bij (h) zorg en vergrijzing, hebben mensen het vaak over de ziektekosten, de zorgverzekering, zorg voor ouderen en betere zorg(voorzieningen). Bij (f) inkomen en economie ligt de nadruk op belasting(verlaging), armoede en topinkomens. (n) Politiek en bestuur betreft veelal 'doen wat ze beloven', 'luisteren naar de burger', 'niet praten maar doen' en 'minder regels'. Bij (i) onderwijs, innovatie, kunst & cultuur is het overgrote deel van de antwoorden kortweg 'onderwijs'. Onder (k) verkeer en fysieke leefomgeving gaan de meeste antwoorden over filebestrijding, parkeergelegenheid, woningnood en het aanpakken van probleemwijken.

Opvallend is dat de aandachtspunten voor de regering niet direct voortvloeien uit de genoemde problemen. Hoewel (c) samenleven het meest genoemde probleem is (21%), vindt slechts 6% dat de regering hier meer aandacht aan moet besteden. Deze discrepantie is er ook tussen de mate waarin problemen aangaande politiek en bestuur worden geopperd (18%) en de mate waarin de regering daar aandacht aan dient te besteden (10%). Andersom wordt zorg twee keer zo vaak genoemd als aandachtsgebied (15%) dan als probleem 7%. Dit patroon geldt ook voor onderwijs (9% versus 3%).

Blijkbaar verwacht de burger niet voor alle problemen een oplossing van de overheid.

Focusgroepen

Niet alleen in de enquête maar ook in de vier focusgroepen van dit kwartaal is aandacht besteed aan de ontwikkelingen in Nederland en aan zijn sterke en zwakke punten. De vier focusgroepen bestonden uit lager- en hogeropgeleiden in Zwolle en Hilversum (zie de verantwoording van het onderzoek achterin). Op de vraag hoe het gaat met Nederland wordt in de verschillende groepen anders gereageerd. In Zwolle is de lageropgeleide groep unaniem van mening dat het de verkeerde kant op gaat. Als er vervolgens wordt gevraagd wat men goed en slecht vindt gaan in het land, valt op dat men nauwelijks positieve punten weet te noemen zonder ook dadelijk de negatieve zijde ervan te benadrukken. Dat alles goed geregeld is wordt bijvoorbeeld positief genoemd, maar daar tegenover staat dat er te veel regeltjes zijn. In Nederland is er goede zorg, maar dat gaat de laatste jaren achteruit. Men heeft recht op een uitkering, maar die is te laag om van te leven. De vrijheden in Nederland staan tegenover de individualisering en dat 'alles maar moet kunnen'. Vrijheid van meningsuiting wordt gesteld tegenover het gebrek aan respect en het doorslaan van de vrijheid van meningsuiting naar het onnodig kwetsen van mensen. Deze laatste problemen, de keerzijde van de vrijheid van meningsuiting, het gebrek aan respect en tolerantie, worden in alle focusgroepen genoemd. Men vindt veelal de houding van mensen tegenover elkaar het meest zorgwekkend.

In de groep hogeropgeleiden in Zwolle zijn drie mensen positief gestemd en vijf mensen negatief over hoe het met Nederland gaat. Hier heerst duidelijk een positievere stemming en worden meer positieve punten van Nederland genoemd. De problemen die de groep noemt roepen bij sommige mensen boosheid en ongerustheid op. Anderen vinden het juist hoopgevend omdat het allemaal oplosbare problemen zijn: 'Het valt allemaal wel te redden'. Op de vraag of men het aan de politiek vindt om deze problemen op te lossen reageren sommige mensen met 'ja', direct gevolgd door 'maar ik verwacht er niet veel van'. Anderen zien

hierin een gedeelde verantwoordelijkheid van burgers en overheid.

In Hilversum is de lageropgeleide groep vrij positief over hoe het gaat met Nederland ('gaat z'n gangetje', 'wel een rijk land') hoewel sommigen dit nuanceren ('kan altijd beter'). Als vervolgens een inventarisatie van problemen is gemaakt, wordt aan de mensen gevraagd hoe de aanzienlijke lijst met problemen te rijmen is met de toch positieve beoordeling van de staat van het land. Dat verklaren mensen met 'het is maar wat je slecht noemt' en 'er zijn problemen die aandacht behoeven, maar dat wil niet zeggen dat het slecht gaat'. De hogeropgeleiden in Hilversum vinden het ook overwegend de verkeerde kant op gaan, maar verduidelijken dat het immateriële zaken betreft, namelijk criminaliteit, verdraagzaamheid, de negatieve stemming die eigenlijk geen aanleiding lijkt te hebben, het feit dat allochtonen niet voor vol worden aangezien.

Samenvattend

Nederlanders zijn in het eerste kwartaal van 2008 overwegend negatief gestemd over hoe het gaat met ons land. Gesteld voor de keuze of het vooral de goede of de verkeerde kant op gaat, kiest slechts 27% voor de goede en maar liefst 64% voor de verkeerde kant. Lageropgeleiden zijn negatiever gestemd dan hogeropgeleiden. Gevraagd naar de belangrijkste maatschappelijke problemen, noemt men overheersend immateriële zaken zoals gebrek aan respect, fatsoen, verminderde solidariteit en tolerantie. 'De politiek' wordt ook regelmatig geproblematiseerd. Kwesties van immigratie en integratie worden eveneens veel genoemd, waarbij zowel verwezen wordt naar gedragingen van minderheden als naar de bejegening van deze groepen door anderen. Er zijn ook mensen die vooruitgang zien op dit gebied. Als positieve ontwikkeling wordt dan bijvoorbeeld afnemende polarisatie genoemd. Het kost mensen meer moeite om positieve zaken te noemen (64%) dan problemen (88%) of aandachtspunten voor de politiek (80%).

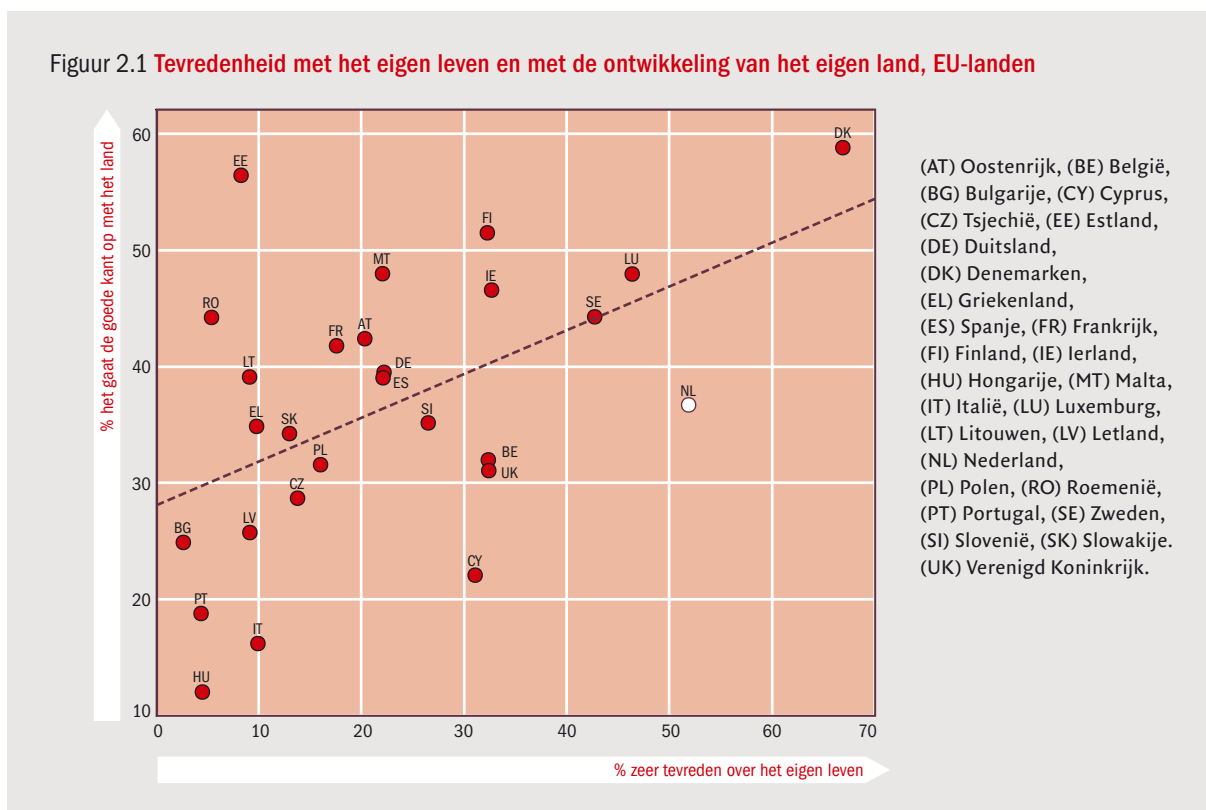
2 WAARDERINGEN VAN DE SAMENLEVING EN DE POLITIEK

Na de vooral kwalitatieve inventarisatie van opvattingen in het eerste hoofdstuk over de toestand van het land, zijn problemen en sterke punten en de politieke prioriteiten, beginnen we in dit hoofdstuk cijferreeksen aan de hand van enquêtevragen waarop niet vrijelijk kon worden geantwoord, maar waar gekozen moest worden tussen enkele antwoordmogelijkheden. Het risico is dat de vragen en antwoorden niet goed aansluiten op wat de respondent belangrijk vindt, maar daar tegenover staat dat bevolkingsgroepen makkelijker zijn te vergelijken en ontwikkelingen overzichtelijker in kaart kunnen worden gebracht. In de vragenlijst en ook in dit hoofdstuk beginnen we met de persoonlijke situatie en gaan we via opvattingen over de maatschappij naar de politiek.

Gelukkige Nederlanders?

De vragenlijst begint met een eenvoudige vraag naar geluk: 'In welke mate vindt u zichzelf een gelukkig mens?' Slechts 2% van de ondervraagden betitelt zich als (erg) ongelukkig, 16% als gelukkig noch ongelukkig en maar liefst 63% als gelukkig en 19% als erg gelukkig.¹ Deze (63+19=) 82% gelukkigen contrasteert sterk met de 64% van de bevolking die het in tabel 1.1 in het vorige hoofdstuk meer de verkeerde dan de goede kant uit zag gaan met Nederland. Deze gelijktijdigheid van een massale positieve waardering van het eigen leven en negatieve waardering van de maatschappij is ook met andere metingen gesignaleerd.² Er is wel enige aanwijzing dat gelukkige mensen optimistischer over de samenleving zijn, maar groot zijn de verschillen niet.³ Wellicht staan

Figuur 2.1 **Tevredenheid met het eigen leven en met de ontwikkeling van het eigen land, EU-landen**

Bron: Eurobarometer 68.1 (september-november 2007)

1 Deze euforische uitslagen komen overeen met eerdere metingen. Met iets andere antwoordalternatieven betitelden de respondenten van 18 jaar en ouder zich in de enquêtes van Culturele veranderingen in Nederland eind 2004 en 2006 67% en 66% als gelukkig en 15% respectievelijk 14% als erg gelukkig.
2 Zie onder andere het Sociaal en Cultureel Rapport 2004 (www.scp.nl).

3 Van de niet-gelukkigen in de cob-enquête ziet 77% het de verkeerde kant op gaan met Nederland, van de gelukkigen echter ook nog 61%. Respectievelijk 83% en 74% ziet het de verkeerde op gaan met 'de normen en waarden' (zie tabel 2.3).

gevoelens van persoonlijk geluk betrekkelijk los van visies op de samenleving. Het is ook mogelijk dat positieve relaties tussen beide (zich gelukkig voelen leidt tot een positieve kijk op de samenleving en een positieve kijk draagt bij aan geluk) gedrukt worden door een omgekeerd mechanisme bij een deel van de bevolking (ik kan van geluk spreken gezien de deplorabele toestand in de samenleving).

In plaats van hier verder over te speculeren, kijken we kort naar gegevens uit een actuele Eurobarometer om te bezien hoe uniek de combinatie van persoonlijk geluk en maatschappelijk pessimisme is. Figuur 2.1 toont voor de 27 EU-lidstaten combinaties van het percentage mensen dat 'zeer tevreden' is met het eigen leven en het percentage dat vindt dat het de goede kant op gaat met het eigen land (de vragen en antwoordmogelijkheden wijken af van die in het COB). Tegenover een persoonlijk zeer tevreden en maatschappelijk optimistisch Denemarken (DK) staan de persoonlijk zelden zeer

tevreden en maatschappelijk pessimistische landen Hongarije (HU), Italië (IT) en Portugal (PT); in Estland (EE) gaat geringe tevredenheid gepaard met veel optimisme. Nederland ligt daar min of meer tegenover met de hoogste persoonlijke tevredenheid na Denemarken maar een slechts gemiddeld maatschappelijk optimisme. Het gesignaleerde contrast tussen persoonlijk geluk en maatschappelijk pessimisme lijkt dus wel een beetje 'typisch Nederlands'.

Tabel 2.1 geeft voor een aantal aspecten van het eigen leven en de grotere maatschappij aan hoe tevreden Nederlanders zijn. Voor vier aspecten is ook aangegeven wat men verwacht voor de komende twaalf maanden.

De grootste tevredenheid is er over de vrienden en kennissenkring, gevolgd door de belangrijkste dagelijkse activiteiten en de buurt. De minste tevredenheid is er over de Europese politiek, gevolgd door de Haagse,⁴ waarover bovendien aanzienlijk meer mensen een ver-

Tabel 2.1 **Waardering en verwachtingen van diverse aspecten van het eigen leven, de maatschappij en de politiek, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in gemiddelden en procenten)**

	waardering ^a		verwachting ^b	
	gemiddelde	% voldoende	wordt slechter	wordt beter
de gezondheid	7,3	90	-	-
de belangrijkste dagelijkse activiteit (werk, studie of andere activiteit)	7,4	92	-	-
vrienden en kennissenkring	7,7	95	-	-
de buurt	7,4	92	-	-
de financiële situatie	7,0	87	12	21
de Nederlandse samenleving	6,2	75	33	3
de Nederlandse economie	6,4	81	27	12
het bestuur van de gemeente	6,0	70	-	-
de politiek in Den Haag	5,1	48	33	3
de Europese politiek	4,9	42	-	-

a 'Kunt u aangeven hoe tevreden u bent met ....?' Score tussen 1 (= zeer ontevreden) en 10 (= zeer tevreden); daarvan het gemiddelde en het percentage met scores 6-10.

b 'Wat zijn uw verwachtingen voor de komende 12 maanden als het gaat om ....? Zullen de komende 12 maanden (veel) slechter, hetzelfde of (veel) beter zijn?' De antwoorden 'hetzelfde' en 'ik weet het niet' tellen met de vermelde antwoorden op tot 100%.

Bron: COB 2008/1

4 De vier gebieden die overeenkomen met die in een zelfde vraag in Culturele veranderingen in Nederland geven uitslagen in dezelfde verhoudingen: eind 2004 en 2006 een 7,9 en 8,0 voor vrienden en kennissenkring, twee

maal een 7,6 voor de woonomgeving, een 6,2 en 6,5 voor de Nederlandse samenleving en een 5,2 en 5,8 voor de regering.

slechtering dan een verbetering verwachten; een zelfde verhouding als bij de verwachtingen over de Nederlandse samenleving. In beide gevallen verwacht een meerderheid overigens geen verandering. Dat geldt ook voor de persoonlijke financiële situatie; wordt hier echter een verandering verwacht, dan is het meestal een verbetering.⁵

Opvattingen over de samenleving

Tabel 2.2 bevat tien stellingen over de maatschappij, afwisselend steeds een positieve en negatieve uitspraak over vijf gebieden: sociaal vertrouwen, sociale relaties, ongelijkheid, multiculturaliteit en Nederland in de wereld. Een meerderheid (61%) vindt dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn, maar er is ook een grote groep mensen (39%) voor de stelling dat je in de omgang met mensen niet voorzichtig genoeg kunt zijn. Een grote meerderheid (81%) is van mening dat nog altijd veel mensen bereid zijn om een ander te helpen. De meerderheid

De meeste mensen zijn wel te vertrouwen: 61% eens, 11% oneens

(72%) is het echter ook eens met de stelling dat het wederzijds respect minder wordt. Meer dan de helft van de bevolking (57%) vindt dat er in ons land te weinig aandacht is voor mensen die het minder hebben, maar ongeveer de helft (47%) vindt ook dat mensen meer zelf verantwoordelijk moeten zijn en minder moeten rekenen op overheidsvoorzieningen. Wat de multiculturele samenleving betreft, zijn er iets meer mensen voor (41%) dan tegen (26%) de stelling dat de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is voor onze samenleving. Dat Nederland met minder immigranten een prettiger land zou zijn, wordt door ongeveer evenveel mensen onderschreven (38%) als afgewezen (33%). Tot slot zijn meer mensen

Tabel 2.2 Enkele opvattingen over de samenleving, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a

	(zeer) oneens	(zeer) eens
over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen	11	61
je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen	25	39
er zijn nog altijd veel mensen die bereid zijn om een ander te helpen	4	81
in ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om	7	72
in ons land is er te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben	19	57
de mensen in ons land moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen	25	49
Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen	33	38
de aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving	26	41
het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak	18	44
mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie	44	17

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'; de gepresenteerde percentages tellen met 'neutraal' en 'ik weet het niet' op tot 100%.

Bron: COB 2008/1

5 Alle vier relaties tussen waardering (10-punts) en verwachting (5-punts) zijn overigens positief: naarmate men meer tevreden is over de huidige toestand verwacht men meer verbetering, het minst in het geval van de financiële situatie ($r=0,06$; $p=0,04$), maar sterker bij de samen-

leving, de economie en de Haagse politiek ($r=0,38-0,53$, $p=0,00$). Als voorbeeld: van wie nu de Nederlandse samenleving met een onvoldoende waardeert, verwacht 57% dat het slechter wordt, van wie een voldoende geeft is dat 25%.

het eens (44%) dan oneens (18%) met de stelling dat het een goede zaak is dat Nederland lid is van de Europese Unie en rekent slechts 17% van de mensen zich tot de groep die vooral

nadelen van de open economie ondervindt. We laten het in dit eerste kwartaalbericht bij deze signalering van (relatieve) meerderheidsopvattingen. Evident tegenstrijdig zijn die niet, maar

Tabel 2.3 **Opvattingen over de ontwikkeling van normen en waarden, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**^a

	allen	seks		leeftijd		opleiding	
		man	vrouw	18-44	45+	-mbo	havo+
• duidelijk de verkeerde kant op	34	33	34	28	38	39	25
• iets meer de verkeerde dan goede kant op	42	42	43	47	38	40	47
• blijven ongeveer gelijk	17	19	15	18	16	15	21
• iets meer de goede dan verkeerde kant op	5	5	4	4	5	4	6
• duidelijk de goede kant op	0	0	0	0	0	0	0
• ik weet het niet	2	1	3	2	2	3	1

a 'Sommige mensen zijn van mening dat de normen en waarden steeds meer achteruit gaan, anderen vinden juist dat het er beter op wordt. Vindt u dat over het algemeen de normen en waarden in Nederland de verkeerde kant op of de goede kant op gaan?'

Bron: COB 2008/1

ze suggereren wel spanningen en ambivalenties in de publieke opinie. In volgende kwartaalberichten willen we ingaan op de relaties tussen de opvattingen, verschillen in populariteit tussen bevolkingsgroepen en mogelijke veranderingen.

'Normen en waarden' bleken in hoofdstuk 1 een belangrijk onderwerp bij de maatschappelijke zorgen. Tabel 2.3 biedt een kwantificering van de percepties op dit vlak. Driekwart van de bevolking ziet het voornamelijk de verkeerde kant

op gaan met de normen en waarden en daarbij is verrassend weinig verschil tussen de onderscheiden bevolkingsgroepen. De hogeropgeleiden zijn iets minder pessimistisch (72% ziet verslechtering) dan de lageropgeleiden (79%).

Vertrouwen in instituties

Tabel 2.4 vermeldt de resultaten van een vraag naar 'vertrouwen' in zes maatschappelijke en politieke instituties. Tussen de 2% (bij televisie) en 7% (bij grote ondernemingen en vakbonden) kan of wil geen vertrouwensscore

Tabel 2.4 **Institutioneel vertrouwen, a bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in gemiddelden en procenten)**

	gemiddelde score 1-10	% scores 1-3	%scores 4-5	% scores 6-7	% scores 8-10
de grote ondernemingen	5,9	8	25	55	12
de vakbonden	6,0	7	23	56	14
de kranten	6,1	5	22	62	11
de televisie	6,0	6	24	60	10
de Tweede Kamer	5,3	15	32	48	5
de regering	5,1	19	31	44	6

a 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?' Scores tussen 1 (=geen enkel vertrouwen) en 10 (=alle vertrouwen).

Bron: COB 2008/1

geven. De scores variëren van een gemiddelde 5,1 en 50% voldoende voor de regering tot een 6,1 en 73% voldoende voor de kranten. Vanaf het volgende kwartaalbericht gaan we in op veranderingen, maar de verhoudingen tussen de instituties sporen wel met die in eerder onderzoek.⁶ In hoofdstuk 4 gaan we verder in op vertrouwen en op de vraag wat mensen eigenlijk beoordelen als hun naar het vertrouwen in de instituties van tabel 2.4 wordt gevraagd.

Opvattingen over de politiek

Tabel 2.5 bevat acht meer uitgeschreven positieve en negatieve opvattingen over politiek en politici. Naast twee zeer gangbare maar wat stereotype uitspraken voor politicologische metingen van gebrek aan politiek zelfvertrouwen – ‘mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet’ en ‘Kamerleden

en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken’⁷ – staan nieuwere uitspraken, waarvan we hopen dat ze voldoende controversieel zijn om de verscheidenheid aan houdingen tegenover de politiek in kaart te brengen en ontwikkelingen te volgen.

In volgende kwartaalberichten gaan we in op de ontwikkelingen. Hier willen we slechts wijzen op een interessante relatie tussen enkele opvattingen. Zoals aangegeven in de laatste rij van tabel 2.5 zou 65% van de ondervraagden het een goede zaak vinden als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties. Dit percentage is begrijpelijkerwijs hoger als men van mening is dat de overheid onvoldoende doet voor ‘mensen zoals ik’ (80%) of dat ‘mensen zoals ik’ nu totaal geen invloed hebben (76%). In die gevallen zal men meer politieke invloed willen voor

Tabel 2.5 Enkele opvattingen over politiek en overheid, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a

	(zeer) oneens	(zeer) eens
de landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen	15	59
de overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik	21	38
de meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen	35	27
mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	20	58
politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om	21	37
het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders	44	28
Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken	20	48
het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties	13	65

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van ‘zeer mee oneens’ tot ‘zeer mee eens’ en daarnaast de mogelijkheid ‘ik weet het niet’; de gepresenteerde percentages tellen met ‘neutraal’ en ‘ik weet het niet’ op tot 100%.

Bron: COB 2008/1

6 Drie instellingen zijn identiek in de Belevingsmonitor. Van het derde kwartaal 2006 naar het eerste van 2007 naar de COB-pilot van eind 2007 zijn de percentages voldoende voor grote ondernemingen 65, 73, 56 en nu dan 67, voor vakbonden 60, 66, 73 en 70 en voor de regering 50, 65, 59 en 50. Alle drie reeksen fluctueren sterk in een periode van anderhalf jaar, deels wellicht door de verschillende plaats van de betreffende vragen in de onderzoeken. De cijfers voor de regering passen wel in

het patroon van ‘eerder wel vertrouwen’ in de Eurobarometer: 49% in het najaar van 2006, 74% in het voorjaar van 2007 en weer 49% in het najaar van 2007.

7 Voor de keuze gesteld het er mee eens of oneens te zijn, is eind 2004 en 2006 in Culturele veranderingen in Nederland van de 18-plussers 53% en 49% het eens met het ontbreken van elke invloed en 51% en 46% met de desinteresse van Kamerleden en ministers.

gewone mensen. Het percentage voorstanders van meer invloed is echter ook hoger als men van mening is dat de politiek te ingewikkeld is voor de meeste burgers (70%) en als men het een goede zaak zou vinden als het landsbestuur werd overgelaten aan enkele krachtige leiders (76%). Blijkbaar komt de behoefte aan medebeslissingsrecht niet altijd voort uit ver-

trouwen in medeburgers en behoefte aan democratie.

Tot slot van dit hoofdstuk keren we terug naar een meting van tevredenheid, en wel over de wijze waarop de overheid in ons land functioneert. Wat respondenten zoal onder 'overheid' verstaan, willen we later nog eens in kaart brengen. Verondersteld mag worden dat

Tabel 2.6 **Tevredenheid over de overheid,^a bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**

	allen	seks		leeftijd		opleiding	
		man	vrouw	18-44	45+	-mbo	havo+
• zeer ontevreden	5	6	5	6	5	7	3
• ontevreden	33	35	31	30	35	35	28
• neutraal	37	34	41	36	39	39	34
• tevreden	22	24	20	26	19	16	33
• zeer tevreden	0	0	1	1	0	0	1
• ik weet het niet	2	2	3	2	3	3	1

a 'In hoeverre bent u tevreden of ontevreden met de wijze waarop de overheid in Nederland functioneert?'

Bron: COB 2008/1

ze niet uitsluitend aan politici denken, maar ook aan ambtenaren en publieke diensten en waarschijnlijk meer aan de rijksoverheid dan aan lokale overheden.

Wat de associaties ook zijn, heel positief is de waardering blijkens tabel 2.6 zelden of nooit.⁸ In de hele bevolking toont 22% zich tevreden en daar tegenover staan 33% ontevredenen en 5% zeer ontevredenen. Slechts 2% kan of wil geen oordeel geven en 37% stelt zich neutraal op. Bij de onderscheiden bevolkingsgroepen valt het verschil tussen lager- en

hogeropgeleiden op. De laatsten zijn aanzienlijk vaker tevreden (34%) dan de eersten (16%).

**Tevreden over de overheid:
34% van de hogeropgeleiden en
16% van de lageropgeleiden**

8 In het onderzoek *Culturele veranderingen in Nederland* wordt de stelling 'de Nederlandse overheid functioneert goed' voorgelegd. Van de respondenten van 18 jaar en ouder was eind 2006 het daar 55% (zeer) mee eens en 41% (zeer) mee oneens (een neutrale antwoordcategorie ontbreekt in deze vraagstelling) en dat was aanzienlijk positiever voor de overheid dan twee jaar eerder toen

36% het er (zeer) mee eens en 60% (zeer) mee oneens was. De vraagstellingen zijn niet direct vergelijkbaar, maar qua verhouding positief/negatief zitten we met de 22/38 in het COB dichterbij de negatieve stemming van eind 2004 (36/60) dan bij de verbeterde stemming van eind 2006 (65/41).

Samenvattend

Er is (opnieuw) een grote discrepantie te signaleren tussen de tevredenheid van de bevolking over het eigen leven en de persoonlijke omstandigheden enerzijds en de toestand en het perspectief van de maatschappij en de politiek anderzijds. Nederland valt met dit verschil in waardering ook op binnen Europa (figuur 2.1). De vraag is hoe de discrepantie kan worden verklaard. Worden de tegenvallers van alledag en vage gevoelens van onvrede en onbehagen in ons land meer dan elders geweten aan en geprojecteerd op de samenleving en de politiek? En waarom zou dat dan zo zijn? Of gaan we ons gelukkig prijzen met de eigen situatie omdat die gunstig afsteekt tegen het

negatieve beeld van de samenleving en de politiek dat naar voren komt uit de media, uitspraken van politici, publieke debatten et cetera? Maar waar komen de negatieve collectieve beelden dan vandaan? Deze vragen zijn niet eenvoudig te beantwoorden, maar we komen er in de volgende kwartaalberichten op terug. Dat geldt ook voor peilingen van losse opinies, die in het voorgaande kort zijn beschreven als beginpunt van tijdreeksen. Op de metingen van vertrouwen wordt in hoofdstuk 4 verder ingegaan.

3 GROEPEN MEDIAGEBRUIKERS

‘De burger bestaat niet’, dat was vroeger niet anders dan nu, maar door de politieke en maatschappelijke turbulentie van de laatste jaren is de behoefte wel groter om te weten welke verscheidenheid er achter de gemiddelde burger schuil gaat. Soms gebeurt dat vooral met belangstelling voor de (toegenomen?) veranderlijkheid van voorkeuren in de bevolking, soms meer gericht op de (veranderde?) verscheidenheid in de bevolking. In het COB gaat het zowel om veranderlijkheid als om verscheidenheid, maar om al te grote complexiteit te verwijden voorlopig niet om allebei tegelijk. In dit hoofdstuk en het derde hoofdstuk van de volgende kwartaalberichten gaat het om de verscheidenheid. We gaan op zoek naar sociale en culturele groepen, segmenten of milieus die op betekenisvolle wijze van elkaar verschillen in de opstelling tegenover samenleving en politiek.

In dit eerste kwartaalbericht onderscheiden we burgers naar hun mediagebruik. Dat is een voor de hand liggend perspectief in onderzoek naar opvattingen over samenleving en politiek. Die opvattingen kunnen slechts in zeer beperkte mate op directe eigen ervaringen worden gebaseerd. Feitelijke kennis en mogelijke beoordelingen zullen in hoge mate aan de media worden ontleend. Mediagebruik werd in de enquête in kaart gebracht met vragen naar het al dan niet regelmatig lezen van dag-, week- en opiniebladen, het regelmatig kijken naar nieuws- en actualiteitenprogramma’s op tv en het regelmatig bezoeken van internetsites die nieuws en actualiteiten bieden. Het ging ons om het gebruik van de media om te volgen wat er in samenleving en politiek gebeurt, niet sec om tv-kijken of internetgebruik. We hebben de afzonderlijk opgesomde bladen, programma’s en sites in negen categorieën samengevoegd en op basis van de samenhang daartussen vijf groepen onderscheiden.¹ Ze worden gepresenteerd in tabel 3.1. Min of

meer van gering naar intensief mediagebruik onderscheiden we – de werkelijkheid versimpelend aan de hand van de media waarop de groepen zich het meest onderscheiden – 16% ‘publiekeomroepmijders’, 31% ‘nieuws kijkers’, 24% ‘publiekeomroepkijkers’, 17% ‘Telegraaflezers’ en 12% ‘opiniebladlezers’ (of ‘NRC-, Volkskrant- en Trouwlezers’, maar dat is zo’n mond vol en de inkorting ‘kwaliteitskrantenlezers’ lijkt ons ook niet juist).

De persoonskenmerken die in de tabel na de onderscheidende categorieën zijn vermeld, laten onder andere zien dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder de publiekeomroepmijders en ondervertegenwoordigd onder de opiniebladlezers. Relatief jong zijn de publiekeomroepmijders (33% is 45+ tegen 52% van alle geënquêteerden) en relatief oud de publiekeomroepkijkers (62% is 45+) en de opiniebladlezers (59%). Die twee laatste groepen zijn ook hoger opgeleid. De 74% hogeropgeleiden in deze groep steekt scherp af tegen de 24-28% hogeropgeleiden bij de Telegraaflezers, publiekeomroepmijders en nieuwskijkers. De publiekeomroepkijkers scoren met 48% hogeropgeleiden ook boven de 37% van de hele populatie.

In het derde deel van tabel 3.1 is te zien welke media alle geënquêteerden en de vijf groepen gebruiken om specifiek het landelijke politieke nieuws te volgen, hoeveel tijd ze daar ongeveer aan besteden en hoe ze het nieuws waarderen. In de hele bevolking is de televisie de belangrijkste informatiebron (81% informeert zich ‘regelmatig’ via de tv over landelijk politiek nieuws), gevolgd door de krant (70%), de radio (47%), internet (36%) en de tijdschriften (20%). Die volgorde zien we in alle groepen terug, met als uitzondering de publiekeomroepmijders, waarvan slechts 45% de tv regelmatig gebruikt voor landelijk politiek nieuws en voor wie de krant voor dit doel belangrijker is (51%). Hoewel de publiekeom-

¹ We verzamelden informatie over het regelmatig lezen en bekijken van tientallen (soorten) bladen, tv-programma’s en internetsites. We onderzochten de relaties erin met clusteranalyse in allerlei varianten (hiërarchisch en k-means, verschillende afstandsmaten en samenvoegcriteria, met verschillende voorbewerkingen van de data). Daaruit kwam geen dwingende indeling naar voren; de tijd dat katholieken de KRO combineerden met de Volkskrant en De Tijd, en protestanten de NCRV met Trouw is voorbij. Er zijn meer en minder positieve en negatieve

relaties, maar geen scherpe patronen. Uiteindelijk hebben we gekozen voor een clustering van negen verzamelrubrieken (zie tabel 3.1) met weglating van regionale en lokale kranten, kleinere landelijke bladen en de gratis kranten (waarschijnlijk vooral onderscheidend tussen wie wel en niet het openbaar vervoer gebruikt). De gemaakte onderscheiding biedt een redelijke presentatie van de diversiteit in mediagebruik, maar ze blijft naar aantal en aard onvermijdelijk arbitrair.

Tabel 3.1 **Groepen mediagebruikers, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**

(omvang van de groep)	allen (100)	publieke- omroep- mijders (16)	nieuws- kijkers (31)	publieke- omroep- kijkers- (24)	Telegraaf- lezers (17)	opinieblad- lezers (12)
kenmerken waarmee de groepen zijn geconstrueerd^a						
leest regelmatig De Telegraaf	24	13	0	12	100	14
idem Algemeen Dagblad	19	12	20	23	20	19
idem NRC(Handelsblad/Next), Volkskrant en/of Trouw	19	4	3	23	7	86
leest regelmatig een opinieblad	18	6	8	13	14	72
kijkt regelmatig naar het NOS-Journaal	82	18	94	98	90	95
idem RTL-nieuws (incl. 4 in het land/RTL Z)	61	45	100	0	85	71
idem actualiteiten/discussie publieke omroep	64	2	66	86	72	88
idem actualiteiten/discussie commerciële omroep	57	64	76	22	87	24
gebruikt regelmatig nieuws- en actualiteitensites	48	35	44	48	56	62
persoonskenmerken						
vrouw	51	58	51	50	51	41
45+	52	33	48	62	56	59
hoger opgeleid	37	25	28	46	24	74
mediagebruik voor landelijk politiek nieuws gebruikt de volgende informatiebronnen regelmatig:^b						
televisie	81	45	85	88	86	94
krant	70	51	59	78	82	92
radio	47	36	46	50	43	60
internet	36	19	33	36	42	55
opiniebladen/tijdschriften	20	9	13	14	27	53
daaraan bestede tijd:^c						
• minder dan een kwartier per dag	44	72	50	32	39	20
• meer dan een half uur per dag	20	4	17	26	22	38
waardering van de berichtgeving:^d						
• te negatief	32	26	34	33	24	40
• te positief	11	7	10	12	17	10

a Zie toelichting in voetnoot 1.

b 'In welke mate gebruikt u onderstaande nieuwsbronnen om landelijk politiek nieuws te volgen?' Vermeld zijn mensen die een bron 'geregeld' of 'zeer vaak' gebruiken.

c 'Hoeveel tijd besteedt u gemiddeld per dag aan het volgen van landelijk politiek nieuws?' Vermeld zijn mensen die er minder dan een kwartier (weinig) of meer dan een half uur (veel) aan besteden.

d 'Wat vindt u in het algemeen van de berichtgeving in de media over de Nederlandse politiek? Vindt u die berichtgeving; duidelijk te negatief ... evenwichtig ... duidelijk te positief.'

Bron: COB 2008/1

roepmijders relatief jong zijn, gebruiken ze internet weinig om politiek nieuws te volgen (19%) ten opzichte van het ook vrij lage gemiddelde (36%). De opiniebladlezers gebruiken internet juist vaker dan gemiddeld (55%).

De verschillen in gebruik van de afzonderlijke media weerspiegelen zich in de tijd die

gemiddeld per dag aan het volgen van landelijk politiek nieuws wordt besteed. Besteedt bij de opiniebladlezers twee op de vijf daarvan meer dan een half uur per dag, bij de publiekeomroepmijders is dat slechts één op de vijfentwintig.

Tabel 3.2 **Opvattingen onder mediagebruikers, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**

(omvang van de groep)	allen (100)	publieke- omroep- mijders (16)	nieuws- kijkers (31)	publieke- omroep- kijkers (24)	Telegraaf- lezers (17)	opinieblad- lezers (12)
de belangrijkste problemen (tabel 1.2):						
• samenleven, normen en waarden	21	17	20	23	17	31
• politiek en bestuur	18	15	17	21	18	19
• immigratie en integratie	11	17	9	9	15	8
• inkomen en economie	11	13	12	7	14	8
• criminaliteit en veiligheid	10	11	12	8	11	8
Nederland gaat 'de verkeerde kant op' (tabel 1.1)	64	62	65	57	76	61
'voldoende' tevreden met samenleving (tabel 2.1)	75	68	75	80	69	82
idem met de politiek in Den Haag (tabel 2.1)	48	40	47	56	40	54
de meeste mensen zijn te vertrouwen (tabel 2.2)	61	50	58	71	52	72
Nederland zou prettiger zijn met minder immigranten (tabel 2.2)	38	44	45	27	47	21
EU-lidmaatschap is een goede zaak (tabel 2.2)	44	38	37	50	34	71
overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik (tabel 2.5)	38	35	42	32	50	24
mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op regering (tabel 2.5)	58	70	59	49	67	41
(zeer) tevreden over de overheid (tabel 2.6)	23	14	20	29	17	35

Bron: COB 2008/1

Ongeveer een derde van alle ondervraagden vindt het landelijke politieke nieuws in het algemeen te negatief. Bij de opiniebladlezers is dat meer (40%), bij de Telegraaflezers (24%) en de publiekeomroepmijders (26%) is het minder. Deze verschillen worden niet gespiegeld in de percentages van de groepen die het nieuws te positief vinden: dat is wel iets groter dan gemiddeld bij de Telegraaflezers (17% in

plaats van 11%), maar bij de opiniebladlezers is dat gemiddeld (hier is het aandeel dat het wel goed vindt of geen mening heeft kleiner) en bij de publiekeomroepmijders het kleinst (hier is het aandeel dat geen mening heeft of het wel goed vindt het grootst).

Uit tabel 3.2 blijkt dat de groepen media-gebruikers ook verschillen in hun opvattingen over de Nederlandse samenleving en politiek. Voor de problemen waarvan in hoofdstuk 1 is vastgesteld dat ze het meest worden genoemd, is voor de mediagebruikersgroepen getoond hoe vaak zij die problemen noemen. Opiniëbladlezers maken zich relatief vaak zorgen over kwesties van samenleven, normen en waarden. Bij publiekeomroepmijders leeft immigratie en integratie sterk. Telegraaflezers vinden vaker dan mensen in de andere groepen dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland.²

Over de voorgelegde stellingen zijn er grote verschillen tussen enerzijds opiniëbladlezers en anderzijds Telegraaflezers en publiekeomroepmijders. Met de stelling 'de meeste mensen zijn te vertrouwen' stemmen de publiekeomroepmijders en de Telegraaflezers het minst vaak in (respectievelijk 50% en 52%) en de publiekeomroepkijkers en opiniëbladlezers het meest (71% en 72%). Dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten wonen wordt relatief vaak onderstreept door de publiekeomroepmijders, nieuwskijkers en Telegraaflezers, maar relatief weinig door de publieke omroep kijkers en opiniëbladlezers. Hetzelfde patroon in tegengestelde richting geldt voor de stelling 'het Nederlandse EU-lidmaatschap is een goede zaak'. De Telegraaf en opiniëbladlezers zijn elkaars tegenpolen als het gaat om de stelling 'de overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik'; de eerste groep stemt hier relatief vaak (50%) mee in, de tweede juist relatief weinig (24%). De opiniëbladlezers kunnen ook tegenover de Telegraaflezers en publiekeomroepmijders worden geplaatst bij de stelling 'mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet', waarmee ze veel minder vaak instemmen (41%) dan die andere twee groepen (respectievelijk 67% en 70%). Het percentage mensen dat tevreden

is met het functioneren van de overheid is ook het hoogst onder de opiniëbladlezers (35%) en het laagst onder de Telegraaflezers (17%) en de publiekeomroepmijders (14%).

In het verlengde van deze politieke voorkeuren hebben we ook naar verschillen in partijvoorkeuren gekeken (met antwoorden op de vraag wat men zou gaan stemmen 'als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn'). Het aandeel mensen dat wel zou gaan stemmen maar niet weet op welke partij verschilt sterk per groep en is het hoogst onder de publiekeomroepmijders en de nieuwskijkers (28% en 26%) en het laagst onder de opiniëbladlezers (16%). Opvallend is dat van de publiekeomroepmijders relatief veel mensen zouden stemmen voor de SGP (8%) ten opzichte van het gemiddelde (2%).³ De Telegraaflezers vallen op door een grotere voorkeur voor Trots op Nederland (17%) en de PVV (8%) in vergelijking met het gemiddelde (respectievelijk 9% en 4%). De opiniëbladlezers stemmen relatief vaak op GroenLinks (10%), D66 (8%) en de VVD (12%) ten opzichte van het gemiddelde (respectievelijk 5%, 3% en 8%). De publiekeomroepkijkers stemmen iets vaker op het CDA (17% tegenover 14%). De nieuwskijkers wijken niet af van het gemiddelde in hun politieke voorkeur. Zij zijn over de hele linie wat 'gemiddeld', zij het wel met een hoger aandeel lageropgeleiden (tabel 3.1).

2 In alle vijf mediagroepen geeft 60-65% een toelichting op de beoordeling welke kant het met Nederland op gaat. De lengte van die toelichting verschilt per mediagroep. De Telegraaflezers geven relatief vaak korte toelichtingen (44%), de publiekeomroepmijders juist relatief weinig (31%). Inhoudelijk leveren de toelichtingen op het eerste gezicht verder geen nieuwe inzichten op.

3 De publiekeomroepmijders blijken ook relatief vaak het Reformatorisch Dagblad te lezen (6%) ten opzichte van het gemiddelde (2%).

Samenvattend

Op basis van informatie over het regelmatig lezen van kranten en opiniebladen, het kijken naar nieuws- en actualiteitsprogramma's op tv en het raadplegen van internetsites met nieuws en actualiteiten, hebben we in dit hoofdstuk vijf groepen onderscheiden. Zoals aangegeven, gebeurde dat onvermijdelijk enigszins arbitrair. Er zijn meer onderscheidingen mogelijk en de grenzen zijn nooit scherp. Onze indeling geeft echter wel een beeld van de verscheidenheid van opvattingen over samenleving en politiek die is gelieerd aan mediagebruik. Grote verschillen zijn er vooral tussen aan de ene kant de publiekeomroepmijders en Telegraaflezers en aan de andere kant de opiniebladlezers. De laatstgenoemde groep is over de hele linie tevredener met de samenleving en de politiek, aanzienlijk positiever over Europa en aanzienlijk minder

negatief over immigratie. Natuurlijk hoeven die verschillen helemaal geen gevolg te zijn van mediagebruik. Politieke voorkeuren en mediavorkeuren zullen elkaar versterken en gemeenschappelijke achtergronden hebben. Veelzeggend zijn de grote verschillen in tabel 3.1 bij het aandeel hogeropgeleiden: een kwart van de publiekeomroepmijders en Telegraaflezers en driekwart van de opiniebladlezers. Voor Haagse beleidsmensen is de hier gepresenteerde indeling wellicht vooral een waarschuwing tegen blikvernauwing. Als mediagebruikers zullen ze vaak tot de groep opiniebladlezers behoren. Hun collega's ook. Dat kan leiden tot een vertekend beeld van wat er leeft in de samenleving. Misschien helpt het om in de knipselkrant vooral ook de berichten te lezen uit andere bronnen dan de NRC, Volkskrant en Trouw.

4 VERTROUWEN NADER BESCHOUWD

In hoofdstuk 2 werden als begin voor tijdreeksen enkele cijfers gepresenteerd over vertrouwen, met name sociaal vertrouwen (tabel 2.2) en vertrouwen in instituties (tabel 2.4). Vertrouwenscijfers krijgen de laatste jaren veel aandacht. Als de inwoners van een land in groten getale de stelling onderschrijven dat ‘in het algemeen de meeste mensen te vertrouwen zijn’, dan wordt dat in de onderzoeksliteratuur gezien als een aanwijzing voor het bestaan van ‘sociaal kapitaal’ in dat land. Komt uit bevolkingsenquêtes een gering vertrouwen van de ondervraagden in politici en politieke instellingen naar voren, dan wordt dat in de politiek gemakkelijk opgevat als een harde afwijzing en in de media soms zelfs geproblematiseerd als een bedreiging voor de democratie. ‘Ge-

ring vertrouwen’ is een ernstige zaak, veel ernstiger dan ‘geringe tevredenheid’ (die is misschien juist wel goed, want ze getuigt van hoge ambities en een kritische houding). Het woord ‘vertrouwen’ roept meer op en een lage vertrouwensscore wordt gemakkelijk gedramatiseerd als massaal wantrouwen of een ‘vertrouwensbreuk’. In dit hoofdstuk gaan we in op de enquêtevragen die ten grondslag liggen aan dergelijke beschouwingen over politiek vertrouwen en we kijken statistisch naar de achtergronden van gering politiek vertrouwen.

Voor we dat gaan doen, toont tabel 4.1 eerst nog een andere meting van vertrouwen, namelijk van het vertrouwen in een eerlijke behandeling door diverse dienstverleners.

Tabel 4.1 **Vertrouwen in een eerlijke behandeling door verschillende dienstverleners,^a bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)**

	sterk wantrouwen	wantrouwen	geen vertrouwen, geen wantrouwen	vertrouwen	sterk vertrouwen	ik weet het niet
loodgieters, aannemers, automonteurs en andere reparateurs	1	11	31	50	2	4
financiële instellingen zoals banken of verzekeraars	5	26	33	32	1	4
ambtenaren	5	18	42	30	1	5

a ‘In welke mate heeft u er vertrouwen in dat mensen zoals u eerlijk worden behandeld door ...?’

Bron: COB 2008/1

Loodgieters en andere reparateurs mogen rekenen op het vertrouwen van de helft van de bevolking (52% van de ondervraagden), financiële instellingen en ambtenaren op het vertrouwen van een derde (33% en 31% van de ondervraagden). Financiële instellingen scoren met 31% het hoogste qua wantrouwen. Uitgesplitst naar opleidingsniveau (niet in de tabel) blijken lageropgeleiden significant iets meer vertrouwen in de reparateurs te hebben en hogeropgeleiden significant iets meer in ambtenaren. Mogelijk speelt daarbij iets van affiniteit met de betreffende beroepsgroep,

mogelijk ook de overweging dat men zelf enige controle of invloed kan uitoefenen op de dienstverlening of interactie.

Het goede van de vraagstelling achter tabel 4.1 is dat duidelijk is naar welk vertrouwen wordt gevraagd: het vertrouwen in een eerlijke behandeling door mensen en instanties waarmee men een directe dienstverleningsrelatie kan hebben. Bij de meeste vertrouwensvragen in bevolkingsenquêtes is helemaal niet duidelijk om welk vertrouwen het gaat en welke vertrouwensrelatie wordt verondersteld. Gaat het om vertrouwen in de integriteit (eerlijke be-

handeling, onomkoopbaarheid etc.), in competenties (om iets voor jou te doen, iets nuttigs voor de maatschappij, om de officiële taak uit te voeren etc.), in de goede bedoelingen of in de loyaliteit, of gaat het slechts om de berekenbaarheid van gedrag of om een grote kans op een goede afloop van wat iets of iemand doet? Wordt naar vertrouwen in een organisatie gevraagd, dan kan worden gedacht aan het vertrouwen dat die organisatie over een langere periode verdient of aan het vertrouwen dat men heeft in de personen die er op dit ogenblik de dienst uitmaken.¹

De in tabel 2.4 gepresenteerde cijfers zijn – zoals gebruikelijk – gebaseerd op vragen naar vertrouwen in instituties zonder dat het be-

grip wordt toegelicht. Om na te gaan waarom mensen de antwoorden geven die ze geven, hebben we die vragen ook in de focusgroepen van dit onderzoek laten invullen en de deelnemers vervolgens gevraagd naar de motivering van de scores. Tabel 4.2 toont de gemiddelde scores in de vier focusgroepen en ter vergelijking daaraan voorafgaand de cijfers van de overeenkomstige groepen in de enquête. De verschillen tussen de groepen in gemiddelde scores zijn in de enquête niet groot, maar wel significant: lageropgeleiden hebben meer dan hogeropgeleiden vertrouwen in de televisie, maar minder in de grote ondernemingen, de kranten, de Tweede Kamer en de regering.²

Tabel 4.2 **Gemiddeld vertrouwen in instellingen in Nederland naar opleidingsniveau,^a bevolking en focusgroepen van 18+, eerste kwartaal 2008 (in gemiddelden op een schaal 1-10)**

	enquête		focusgroepen Hilversum		focusgroepen Zwolle	
	lager opgeleid	hoger opgeleid	lager (n=8)	hoger (n=7)	lager (n=8)	hoger (n=8)
de grote ondernemingen	5,8	6,1	4,3	4,6	6,3	5,4
de vakbonden	6,0	5,9	5,8	5,0	7,3	6,8
de kranten	6,0	6,2	5,9	5,7	5,4	5,6
de televisie	6,1	5,9	6,0	5,6	6,5	5,0
de Tweede Kamer	5,0	5,7	4,8	5,1	5,3	5,4
de regering	4,8	5,6	4,9	4,7	4,4	5,4

a Voor de onderscheiding van opleidingsniveaus is in de enquête en de focusgroepen dezelfde grens getrokken: lager=t/m mbo en hoger=vanaf havo.

Bron: COB 2008/1 en gegevens van de focusgroepen

In de focusgroepen in Hilversum is het vertrouwen in beide groepen over de hele linie lager dan in de enquête en in Zwolle is er veel vertrouwen in de vakbonden, maar scoren de hogeropgeleiden verder wat lager. Overeenkomstig de enquête komen de Tweede Kamer en de regering en in mindere mate de grote ondernemingen er overall relatief slecht af. Er

is geen reden om aan te nemen dat de deelnemers aan de groepen een sterk van de bevolking afwijkende selectie zijn. We mogen erop hopen dat hun argumentatie voor het geven van vertrouwenscores iets zegt over wat zoal door de hoofden van de respondenten van de enquête ging toen ze cijfers aankruisten.

1 Zie verder P. Dekker, C. Maas-de Waal en T. van der Meer, *Vertrouwen in de rechtspraak*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004, p. 17 e.v., inclusief literatuurverwijzingen.

2 De verschillen in percentages voldoende zijn veelal opvallender dan de verschillen in gemiddelden. Zo geeft 64% van de lageropgeleiden en 72% van de hogeropgeleiden een voldoende aan de grote ondernemingen, 45 respectievelijk 68% een voldoende aan de Tweede Kamer en 43 en 62% een voldoende aan de regering.

De belangrijkste bevinding is dat de groepen, als hen verzocht wordt de scores toe te lichten, vrijwel nooit expliciet iets over vertrouwen zeggen noch andere beoordelingscriteria uitsluiten. Men combineert oordelen over doeleinden van de instellingen met opvattingen over hun maatschappelijk belang, geloofwaardigheid, effectiviteit op lange termijn, actuele resultaten et cetera, zonder specifiek begrip van vertrouwen. Impliciet is de focus op de eerder genoemde vertrouwensaspecten bij hogeropgeleiden wel wat sterker dan bij de lageropgeleiden. De zes voorgelegde instituties worden niet vergelijkend beoordeeld op basis van overeenkomstige criteria. Verschillende beoordelingscriteria treden op de voorgrond. We lopen de instituties kort langs.

Het vertrouwen in grote ondernemingen wordt vooral afhankelijk gemaakt van de mate waarin deze niet (alleen) het eigenbelang maar (ook) het algemeen belang dienen. Men zet gouden handdrukken en winstbejag tegenover duurzaam ondernemen en welvaart en economische groei. Daarnaast noemt men ook de stabiliteit van de organisatie, de mate waarin werkgelegenheid wordt geboden en reorganisaties plaatsvinden en de menselijke maat ('je bent een nummer') als criteria. Hoewel hogeropgeleiden nog meer elementen bij hun vertrouwensbeoordeling betrekken – zoals transparantie en bureaucratie – is er verder geen verschil in de manier waarop het vertrouwen in de grote ondernemingen wordt bepaald.

Het vertrouwen in de vakbonden wordt in de focusgroepen afhankelijk gemaakt van hun invloed en hun vermogen op te komen voor de gewone man. In Hilversum wordt opgemerkt dat de gerichtheid op die gewone man soms ontbreekt: 'De vakbonden zijn er niet meer voor de mensen maar voor zichzelf'. Ook zegt men hier dat de instantie achterhaald is. In Zwolle wegen de lageropgeleiden ook mee of acties van de vakbonden anderen raken die er niet aan deelnemen. Hogeropgeleiden in Zwolle brengen nog naar voren dat de uiteindelijke invloed van de vakbonden soms beperkt is. Meer dan eens wordt verwezen naar eigen ervaringen of ervaringen van bekenden. Vertrouwen wordt dan gemotiveerd met goede herinneringen aan de

inzet van een vakbond of de resultaten daarvan.

Het vertrouwen in de kranten en de televisie is vooral afhankelijk van de veronderstelde waarheidsgetrouwheid. Men noemt hierbij de objectiviteit van de berichtgeving en de keuze voor bepaalde items. Bij kranten komt ook naar voren dat elke krant een eigen 'kleur' heeft, waardoor je als lezer weet dat nieuws vanuit een bepaalde visie wordt gepresenteerd. Bij het vertrouwen in de televisie denkt men aan nieuws en actualiteitenprogramma's en niet zozeer aan entertainment. Opvallend is dat lageropgeleiden de televisie betrouwbaarder vinden dan de kranten. Op televisie 'kun je zien wat er gebeurt', maar bij kranten kun je niet weten of het waar is wat ze schrijven. Hogeropgeleiden daartegen vinden kranten betrouwbaarder, omdat beelden makkelijk te manipuleren zijn en televisie gericht is op kijkcijfers en snelheid.

Ongeveer de helft van de lageropgeleiden maakt geen onderscheid tussen de Tweede Kamer en de regering. Bij de hogeropgeleiden lijken de Tweede Kamer en de regering minder door elkaar te lopen. Maar ze worden wel grotendeels op dezelfde criteria afgerekend. Enerzijds worden ze beoordeeld naar hun functie: 'De Tweede Kamer is het belangrijkste orgaan dat we hebben' – en daarom zou men haar moeten (of willen?) vertrouwen. Anderzijds weegt de praktijk erg zwaar. De lageropgeleiden zijn het meest negatief. Uit hun bewoordingen spreekt weinig vertrouwen, veel teleurstelling en een zekere machteloosheid. De verkiezingsuitslag is helemaal niet terug te zien in de samenstelling van de regering. Politici zijn niet bezig met de echte problemen: 'Een hele dag debatteren over een verbod op godslastering? Ik sta nog steeds in de file.' Ook de 'Haagse spelletjes' doen afbreuk aan het vertrouwen. 'De oppositie is per definitie tegen'. Het vertrouwen in 'de politiek' (Tweede Kamer & regering) zou volgens de lageropgeleiden toenemen wanneer er meer betrokkenheid bij het volk of jongeren kon worden opgewekt. Naar hun idee leefde de politiek vroeger meer omdat politici destijds meer stonden voor hun zaak en vaker bevlogen mensen waren dan nu het geval is. De hogeropgeleiden noemen ach-

terkamertjespolitiek en gebrek aan visie als onbetrouwbare eigenschappen van de Tweede Kamer en de regering. Politici hollen ook te veel achter de media aan, in plaats van zelf de agenda te bepalen.

De beoordeling van de politieke instellingen lijkt het meest diffuus. Een gemeenschappelijk vertrouwensperspectief lijkt het meest aanwezig bij de beoordeling van de media op basis van de veronderstelde betrouwbaarheid van hun informatie. Bij de vakbonden gaat het eerder om vertrouwen in de goede bedoelingen en in het vermogen de belangen van de leden te behartigen, en bij de grote ondernemingen om vertrouwen in hun maatschappelijk nut. Duidelijk is dat de instituties niet op basis van identieke criteria beoordeeld worden en dat individuen, en waarschijnlijk ook groepen, onderling verschillen in de toegepaste criteria. Met alle reserves vanwege het toeval van de samenstelling van de focusgroepen, zijn deze bevindingen een waarschuwing tegen zwaarwichtige interpretaties van institutionele vertrouwenscijfers in enquêtes: respondenten letten waarschijnlijk op heel verschillende zaken als hun naar vertrouwen wordt gevraagd en hun vergelijking van instituties is bij gebrek aan een overkoepelend idee van fruit minder dan een vergelijking van appels en peren.

Hoewel de enquêtecijfers weinig zeggen over 'echt vertrouwen' in de alledaagse en theoretisch gefundeerde betekenissen van het woord, hebben de cijfers wel betekenis als informatie over het imago van instituties. En waarschijnlijk nog iets meer dan dat. Wat de criteria bij de beoordeling ook mogen zijn, de vertrouwenscijfers zullen ook indicatief zijn voor het krediet dat men de betreffende instituties gunt, c.q. de geneigdheid om te accepteren wat ze doen. Dat is in al zijn vaagheid een relevant gegeven en daarom houden we hier vast aan het vocabulaire van vertrouwen.³

Tussen verschillende metingen van vertrouwen in enquêtes – in het voorafgaande het vertrouwen in dienstverleners en instituties, maar ook het algemene 'sociale vertrouwen' in tabel 2.2 en de aanwijzingen voor politiek zelfvertrouwen in tabel 2.5 – worden in analyses

bijna altijd positieve relaties gevonden. Wie andere mensen vertrouwt, is meer geneigd instellingen te vertrouwen en wie de ene instelling vertrouwt is ook meer geneigd een andere te vertrouwen.⁴

Daarmee hebben we nu twee mogelijk verklarende achtergronden voor vertrouwen in de politiek: de geneigdheid in het algemeen te vertrouwen en specifieke opvattingen over politieke instellingen, hun integriteit, responsiviteit, competenties et cetera. Wat is het relatieve belang van deze achtergronden? Om daarvan een indruk te krijgen, zijn we nagegaan welke mensen geneigd zijn weinig vertrouwen in de Tweede Kamer te hebben. In tabel 4.3 is het percentage mensen onder de gehele bevolking dat weinig vertrouwen heeft in de Tweede Kamer weergegeven (47%) en is voor verschillende kenmerken aangegeven in hoeverre het percentage mensen met weinig vertrouwen in die groepen hoger ligt dan gemiddeld. Onder vrouwen en hogeropgeleiden is het percentage mensen dat de Tweede Kamer weinig vertrouwt lager dan gemiddeld, in alle andere onderscheiden groepen is het hoger dan gemiddeld.

Er is ook een analyse uitgevoerd waaruit blijkt welke kenmerken bijdragen aan het hebben van weinig vertrouwen in de Tweede Kamer als voor de andere kenmerken wordt gecontroleerd. De resultaten zijn in tabel 4.3 in de kolom 'netto-effecten' weergegeven. Politici niet bekwaam vinden en veronderstellen dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat de mensen vinden, blijken het meeste bij te dragen aan weinig vertrouwen in de Tweede Kamer. Ook factoren als lager opgeleid zijn, 45-plus zijn, ambtenaren wantrouwen en vinden dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland, hangen samen met minder vertrouwen in de Tweede Kamer. Het is opvallend dat ook wanneer voor andere kenmerken wordt gecontroleerd, hogeropgeleiden meer vertrouwen hebben in de Tweede Kamer dan lageropgeleiden.

3 Onze veronderstelling is dat vertrouwen meer toekomstgericht is dan tevredenheid, die eerder betrekking heeft op geleverde prestaties. Hier komen we in latere kwartaalberichten op terug.

4 Zie bijvoorbeeld bijdragen in A. Korsten en P. de Goede (red.), *Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur*, Den Haag: Elsevier Overheid, 2006.

Tabel 4.3 **Gering vertrouwen in de Tweede Kamer^a naar diverse kenmerken afzonderlijk en gecombineerd, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procentpunten afwijking en netto-effecten)**

	afwijkingen in procentpunten	netto-effecten ^b
Aandeel van de bevolking met weinig vertrouwen in de Tweede Kamer	47%	
<i>afwijkingen daarvan:</i>		
persoonskenmerken		
vrouw	- 2	
45+	+ 5	+
hoger opgeleid	- 14	-
maatschappelijk wantrouwen en onbehagen		
eens met de stelling 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen'	+ 10	
wantrouwt loodgieters, aannemers en andere reparateurs ^c	+ 8	
wantrouwt financiële instellingen zoals banken en verzekeraars ^c	+ 12	
wantrouwt ambtenaren ^c	+ 28	+
vindt dat het (duidelijk) de verkeerde kant op gaat met Nederland	+ 11	++
opvattingen over politiek		
oneens met de stelling 'de meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen'	+30	++
eens met de stelling 'politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om'	+12	
eens met de stelling 'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken'	+25	++
eens met de stelling 'het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties'	+ 8	

a Geeft een onvoldoende (1-5) op een schaal van 1-10 voor vertrouwen in de Tweede Kamer.

b Kenmerken met een plus dragen bij aan het hebben van weinig vertrouwen in de Tweede Kamer, gecontroleerd voor andere kenmerken (2 plussen bij een sterk effect, i.c. een odds ratio > 2,5). Een hoger opleidingsniveau draagt bij aan meer vertrouwen.

c Kiest voor '(sterk) wantrouwen' in antwoord op de vraag: 'In welke mate heeft u er vertrouwen in dat mensen zoals u eerlijk worden behandeld door de volgende groepen?'

Bron: COB 2008/1.

Samenvattend

Vertrouwen in instituties lijkt door respondenten van enquêtes heel verschillend te worden beoordeeld. Individuen verschillen en, belangrijker, de criteria hangen af van de institutie. Zo zal het vertrouwen in de media veelal afhankelijk worden gemaakt van het verwachte waarheidsgehalte van de berichtgeving, maar lopen bij het bepalen van het vertrouwen in politieke instituties uiteenlopende opvattingen over de doelstellingen en het feitelijk functioneren door elkaar. Veel meer dan een

algemene imagometing kan een vraag naar vertrouwen in politieke instituties daarom niet opleveren en men hoede zich voor zwaarwichtige interpretaties van de cijfers.

In de beoordeling van het vertrouwen speelt opleidingsniveau een belangrijke rol. Zo hebben lageropgeleiden minder vertrouwen in de Tweede Kamer dan hogeropgeleiden, ook als voor andere kenmerken – zoals politici niet bekwam vinden en zichzelf weinig politieke invloed toekennen – wordt gecontroleerd

5 TERUG NAAR EUROPA?

In hoeverre houdt Europa de Nederlanders bezig? In tabel 2.1 kwam al naar voren dat het vertrouwen in de Europese politiek bijzonder laag is. 42% van de ondervraagden beoordeelt hun vertrouwen in de Europese politiek met een voldoende, het gemiddelde cijfer is een 4,9. In hoofdstuk 1 is al beschreven wat men ziet als de grootste problemen en de sterke punten van Nederland en wat hoog op de politieke agenda moet komen. Hoewel deze vraag op Nederland is gericht, geeft het inzicht om te kijken of mensen bij deze vragen de Europese Unie of Europa naar voren brachten.

Het aantal mensen dat de EU of Europa noemt blijkt te verwaarlozen. Van de 1033 respondenten die een of meer problemen noemen, geven slechts 8 mensen een antwoord dat betrekking heeft op de EU of Europa, zoals: 'bemoeienis EU', 'uitbreiding EU', 'te

Europees gericht'. Ook onder de sterke punten van Nederland zegt slechts een fractie van de respondenten (5 van de 751) hier iets over: 'de positie van Nederland in Europa', 'deelname in Europa', 'als klein landje toch meedoen in EU'. Van de 939 mensen die agendapunten noemen geven 13 mensen een antwoord over de EU of Europa. Vaak wordt dan alleen Europa, zonder uitleg, genoemd. Andere antwoorden zijn 'lagere EU-bijdrage', 'meer landen bij de EU', 'uit de EU', 'angst voor EU bij politici', 'minder afhankelijk worden van EU-regels'.

In tabel 5.1 zijn de antwoorden weergegeven over de stelling 'het Nederlands lidmaatschap van de Europese Unie is een goede zaak.' Een grote minderheid (41%) is het hier (zeer) mee eens. Slechts 18% van de ondervraagden is het hier (zeer) mee oneens en 33% staat er neutraal tegenover.

Tabel 5.1 **Opvattingen over het Nederlandse lidmaatschap van de EU, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a**

	allen	sekse		leeftijd		opleiding	
		man	vrouw	18-44	45+	-mbo	havo+
• zeer oneens	5	7	3	4	5	6	3
• oneens	13	13	13	12	14	15	10
• neutraal	33	33	34	33	34	38	25
• eens	35	34	37	36	34	32	42
• zeer eens	9	11	7	10	8	4	16
• ik weet het niet	5	3	7	5	5	5	4

a 'In hoeverre bent u het eens of oneens met de stelling "het Nederlands lidmaatschap van de Europese Unie is een goede zaak"?'

Bron: COB 2008/1

In tabel 5.1 wordt over een stelling uit de COB-enquête gerapporteerd die is ontleend aan een standaardvraag uit de Eurobarometerenquêtes: 'Vindt u het in het algemeen gesproken een goede zaak dat Nederland lid is van de Europese Unie?' Volgens de antwoorden op deze vraag daalde de steun voor het EU-lidmaatschap van 77% ('goede zaak' in plaats van 'slechte zaak', 'goede noch slechte zaak' en 'ik weet het niet') in het voorjaar van 2005 (voor het referendum van 1 juni) naar 70% in het najaar om vervolgens via 74% en 72% in 2006 en 77% in het voorjaar van 2007 op te klimmen

tot 79% in het najaar van 2007, het hoogste niveau sinds 1994. De vraag of Nederland voordeel heeft van zijn EU-lidmaatschap toont een vergelijkbare ontwikkeling.¹ Deze uitkomsten relativiseren het beeld dat Nederlanders sinds het referendum zoveel kritischer en negatiever over de EU zouden zijn. Andere gegevens uit de Eurobarometer laten echter ook zien dat van

1 Ontleend aan CPB/SCP, *Europa's burens; Europese verkenning 6*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008, p. 53. In de publicatie zijn ook landenvergelijkende cijfers opgenomen. De 79% die in Nederland eind 2008 het lidmaatschap een goede zaak vindt is veel hoger dan het landengemiddelde van de EU-lidstaten van 58%; de extremen zijn het Verenigd Koninkrijk (34%) en Luxemburg (82%) (p. 29).

enthousiasme over de EU in Nederland evenmin sprake is. Men is weinig betrokken en ontevreden over het functioneren. Steun voor het EU-lidmaatschap lijkt meer een kwestie van acceptatie van het onvermijdelijke dan van steun voor iets moois.

Terug naar onze COB-enquête van begin 2008. In tabel 5.1 tonen hogeropgeleiden zich aanzienlijk vaker voorstander van het EU-lidmaatschap dan lageropgeleiden; respectievelijk 58% en 36% vindt het lidmaatschap een goede zaak. Jongeren zijn het daar iets vaker mee eens dan ouderen; bij sekse vinden we geen verschil.

In het volgende gaan we na wie behoren tot de 18% die volgens tabel 5.1 het Nederlandse lidmaatschap van de EU geen goede zaak vindt. In tabel 5.2 is voor verschillende kenmerken weergegeven of ze resulteren in een negatieve houding ten opzichte van ons lidmaatschap van de EU. Voor alle kenmerken is vermeld of

van de mensen die daaraan voldoen een groter percentage negatief staat tegenover het Nederlandse EU-lidmaatschap dan gemiddeld het geval is. Slechts vier kenmerken leiden tot een grote stijging van het percentage mensen dat het Nederlandse lidmaatschap geen goede zaak vindt. Wanneer men zichzelf rekent tot de groep die nadelen ondervindt van de open economie (+26), vindt dat de overheid te weinig doet voor mensen zoals zichzelf (+11), het eigen vertrouwen in de Tweede Kamer beoordeelt met een onvoldoende (+11) of vindt dat de landelijke politiek minder geld moet besteden aan de internationale aanpak van klimaatverandering en milieu (+15), dan vindt men ook duidelijk het EU-lidmaatschap geen goede zaak.

In de kolom 'netto-effecten' is aangegeven wat de kenmerken doen als statistisch rekening wordt gehouden met alle genoemde kenmerken. Daar blijkt dat, behalve de vier boven-

Tabel 5.2 **Afwijzing van het EU-lidmaatschap van Nederland naar diverse kenmerken afzonderlijk en gecombineerd, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procentpunten afwijking en netto-effecten)**

	afwijkingen in procentpunten	netto-effecten ^a
Aandeel van de bevolking dat EU-lidmaatschap geen goede zaak vindt (tabel 5.1)	18%	
<i>afwijkingen daarvan:</i>		
persoonskenmerken		
vrouw	- 2	
45+	+ 1	
hoger opgeleid	- 5	
onbehagen		
voelt zich (erg) ongelukkig	+ 4	
eens met de stelling 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen'	+ 5	
eens met de stelling 'mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie'	+26	++
vindt dat het (duidelijk) de verkeerde kant op gaat met Nederland	+ 6	++
politieke opvattingen		
eens met de stelling 'de overheid doet te weinig voor mensen zoals ik'	+11	+
heeft 'onvoldoende' vertrouwen in de Tweede Kamer	+11	+
vindt dat de landelijke politiek minder geld moet besteden aan internationale aanpak van milieu en klimaatverandering	+ 15	+

a Kenmerken met een plus dragen bij aan het hebben van weinig vertrouwen in de Tweede Kamer, gecontroleerd voor andere kenmerken (2 plussen bij een sterk effect, i.c. een odds ratio > 2,5).

Bron: COB 2008/1.

genoemde kenmerken, ook negativiteit over welke kant het op gaat met Nederland zorgt voor een negatievere houding tegenover het Nederlandse EU-lidmaatschap. Bij deze resultaten moet worden opgemerkt dat lageropgeleiden wel vaker dan hogeropgeleiden negatief tegenover het EU-lidmaatschap staan, wanneer het kenmerk ‘rekenen zichzelf tot de mensen die vooral nadelen van de open economie ondervinden’ uit de analyse wordt gelaten. Dit betekent dat de mensen die het eens zijn met deze stelling overwegend lager opgeleid zijn.

Om meer inzicht te krijgen in de argumenten voor en tegen de EU, zijn hieronder enkele antwoorden geschetst van mensen die de EU of Europa betrekken bij hun toelichting op de vraag hoe het al met al met Nederland gaat (in totaal 14 mensen). De 3 mensen – die vinden dat het duidelijk de verkeerde kant op gaat – noemen hierbij: het ontbreken van een referendum of Nederland wel bij de EU wilde, afschaffing van de EU omdat die te veel geld kost en ‘eigen land/volk eerst en West-Europa, daarna mondiaal’.

Onder de 8 ondervraagden, die vinden dat het iets meer de verkeerde dan de goede kant op gaat met Nederland, treffen we antwoorden van de volgende strekking: ‘beleid is te nationalistisch en onvoldoende Europees’, ‘door de regelgeving van de EU wordt Nederland nog meer opgezadeld met onnodige regeltjes’, ‘Europa kost ons meer dan het oplevert’, ‘de politiek wil altijd voorop lopen bij de EU, maar we zijn maar een klein landje. Laten we eerst maar zorgen dat alles hier goed loopt’, ‘deze regering heeft geen oog voor het belang van de burger en wil alleen maar bij Europa horen’.

De 3 mensen die vinden dat het iets meer de goede kant op gaat met Nederland, noemen Europa of de EU op de volgende manier: ‘goede Europese samenwerking’, ‘veel mensen zijn serieus bezig met de toekomst van Nederland in Europees verband’, ‘het gaat niet zozeer met Nederland beter, maar meer met Europa, en daardoor met Nederland’.

In de focusgroepen is gevraagd waaraan men denkt bij het woord Europa. De reacties van de lageropgeleiden zijn zowel positief – vakantie, sterke euro, vrij grensverkeer – als ne-

gatief – Europa als bureaucratische organisatie, liefste jongetje van de klas willen zijn, duur. De hogeropgeleiden lijken iets positiever gestemd. Zij noemen meer positieve kenmerken: sterke euro, samenwerking, eenwording, goede concurrentie ten opzichte van de Verenigde Staten. Negatieve aspecten die hogeropgeleiden noemen zijn de bemoeizucht die tot op nationaal niveau doorwerkt en hoe lastig het is overeenstemming te bereiken.

Europa is niet een onderwerp dat op een heel actieve interesse kan rekenen. Er wordt gesproken van een ‘ver-van-mijn-bed-show’. Maar in alle groepen is wel brede steun voor de stelling ‘tegen Europa zijn is een uiting van kinderlijke naïviteit, als de Europese landen in veel kwesties niet als een blok optreden lopen alle grootmachten over Europa heen’. Men lijkt het er dus over eens dat we niet zonder Europa kunnen.

Hoewel bijna niemand tegen Europa is, zijn sommigen wel bezorgd over de toekomst. Verschillende mensen noemen als negatief effect de komst van Polen naar Nederland: ‘ze blijven wel erg lang’, ‘officieel hebben ze dezelfde positie, maar feitelijk niet’, vreest men. De positie en identiteit van Nederland in een steeds groter wordend Europa en het tempo waarmee de uitbreiding van de EU plaatsvindt, worden met huiver besproken. Gevraagd de zin af te maken: ‘de uitbreiding van de Europese Unie maakt me vooral...’, doen een aantal mensen dat met ‘bezorgd’, ‘droevig’, ‘kritisch: schulden in andere landen oplossen voordat de problemen in eigen land zijn opgelost’. Anderen zijn neutraler of uitgesproken positief en antwoorden in termen als ‘tevreden, voor de landen die erbij komen is het beter, voor ons dus ook’, ‘alert, welke landen kunnen wel en welke niet’, ‘optimistisch, hoe groter hoe beter, globalisering is goed’, ‘blijer’.

In de focusgroepen is de deelnemers ook gevraagd wat men in 2005 bij het referendum over de Europese grondwet heeft gestemd. De

**44% positief, 18% negatief over
EU-lidmaatschap**

overgrote meerderheid stemde destijds tegen. De motivaties lopen uiteen. Sommigen wilden een verdergaande invloed van Europa voorkomen en de nationale identiteit behouden. Anderen vonden veel onduidelijk, hadden het gevoel dat 'er iets vaags door de strot werd geduwd'. Meerdere mensen vonden dat het om een vaag en te groot onderwerp ging waarop men moeilijk greep kreeg. Een enkeling die bij het referendum in 2005 tegen heeft gestemd zou nu vóór stemmen. De reden is dat er nu meer tijd is verstreken en men beter de voordelen ziet, of dat men wel vóór Europese samenwerking is maar een waarschuwing nodig vond aan de Nederlandse regering, die wel erg hard meeliep in de voorste linies.

Samenvattend

Europa leeft nauwelijks onder de mensen. De steun voor het EU-lidmaatschap is volgens enquêtegegevens echter groot en ook in de discussies in de focusgroepen is sprake van een grote mate van aanvaarding. Men is het erover eens dat Nederland niet zonder de EU kan. Wel is er bezorgdheid over de ontwikkelingen van de EU, vooral over de uitbreiding van de EU en de plaats daarin en de identiteit van Nederland.

6 GEVOELENS VAN MACHTELOOSHEID

Ongevraagd en soms tot onze verrassing kwamen bij verschillende gelegenheden in de focusgroepen gevoelens van machteloosheid tot uitdrukking en ook van angst om zich te bemoeien met onwenselijk geachte situaties. Mensen gaven aan dat ze zich niet meer durven te uiten op straat, dat het je de kop kost als je iets aan de orde stelt op je werk en dat de burger machteloos is tegenover de problemen in Nederland. We gaan in dit hoofdstuk op deze gevoelens in. Daarbij maken we ook gebruik van de resultaten van de enquête. In reactie op

open vragen komen daarin soms dezelfde gevoelens tot uitdrukking.

We beginnen met de enquête, namelijk met de vraag in hoeverre mensen zich veilig voelen in het dagelijks leven om te doen en te zeggen wat ze willen. Tabel 6.1 laat zien dat de overgrote meerderheid zich doorgaans veilig voelt om uit te komen voor haar mening (84% meestal of altijd) en om te gaan en staan waar men wil (88%). Daarentegen voelt slechts 23% zich meestal of altijd veilig om iemand op straat aan te spreken op onbehoorlijk gedrag.

Tabel 6.1 Zich veilig voelen om zich te uiten, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a

	nooit	zelden	soms	meestal	altijd	weet niet
uit te komen voor uw mening	0	2	13	53	31	1
te gaan en staan waar u wilt	0	2	9	48	40	1
iemand op straat aan te spreken op onbehoorlijk gedrag	9	23	42	18	5	3

a 'In hoeverre voelt u zich in het dagelijks leven veilig genoeg om ...'

Bron: COB 2008/1

In hoofdstuk 1 kwam al aan de orde dat zowel in de enquête in antwoord op de open vragen naar de ontwikkelingen en problemen in ons land als in alle vier de focusgroepen de maatschappelijke verharding werd genoemd, onder andere met termen als intolerantie, egoïsme, verruwing. Specifiek over het aanpreken van mensen zegt een deelnemer aan een focusgroep:

“Je wordt voor een eurootje overhoop gestoken, kan tegenwoordig niks meer zeggen omdat er dan meteen agressief op gereageerd wordt. Volgens mij is het veel erger dan jaren geleden. Niemand tolereert meer iets van een ander.”

In andere focusgroepen vonden de volgende gesprekken plaats:

Man van middelbare leeftijd: “Onverdraagzaamheid, wordt steeds erger, dat als je op straat bent en je zegt “He kijk eens uit je doppen!”, dat je dan het risico loopt dat je...”

Buurvrouw: “Een mes tussen je ribben krijgt.”

Man: “Ja, nou, dat zou kunnen, ik wilde zeggen dat je dan klappen krijgt.”

Jongeman: “Ja inderdaad, als ik ga stappen, je moet in deze regio op de fiets, op de terugweg is het blik vooruit en niemand aankijken, want als je iemand aankijkt, mensen voelen zich door hele rare dingen aangevallen en dan heb je zo een klap te pakken. En ik ben niet bang aangelegd, maar ik heb wel eens meegemaakt dat een vriend van mij op die manier klappen kreeg en dan schrik je toch wel.”
Vrouw: ‘Ja, maar dan speelt alcohol ook wel heel erg mee, hè.’
Jongen: ‘Ja maar ik heb wel zoiets, ik ga zaterdagavond tussen 11 en 1 niet op de fiets.’”

Man van middelbare leeftijd: “Twintig jaar geleden zou ik over dingen die ik zie wat zeggen. Maar nu als ik zie dat mensen systematisch bezig zijn een bordje te vernielen, dan wil ik vanuit mijn normbesef zeggen, “Hé, ben je nou helemaal besodemieterd! Daar hou je eens gauw mee op!” Maar ik ben ervan overtuigd dat ik dan een portie klappen zou krijgen.”

Andere man: “Vorige maand liep ik op de stoep en een jochie van een jaar of zestien komt in tegengestelde richting op die stoep vrij snel op mij af fietsen, dus ik zeg tegen hem: “Hé joh, wil je op

de straat gaan fietsen”, krijg ik als antwoord een ziekte naar mijn hoofd geslingerd. Je krijgt echt zo’n (gebaart met zijn armen) bek terug. En ik ben een grote brede vent, dus ik durf soms nog wel eens wat te zeggen. Ik had mijn twee kinderen bij me en ik loop naar de auto, en die jongen loopt achter me aan en zegt: “Ik sla je op je bek”, en toen zei ik: “Dat wil ik wel eens zien”, maar toen zei een van mijn twee kinderen: “Nee pap, doe nou niet”, en toen dacht ik ja, ik ben een vader, ik heb verantwoordelijkheid. Maar zo’n grote bek krijg je dus. En dat maak je stelselmatig mee.”

Tegen een jongeman: “Zou jij er iets van zeggen?”

Jongeman: “Dat hangt er van af, bij sommige jongeren wel, anderen niet. Ik schat iemand in, op uitstraling en uiterlijk.”

Jonge vrouw: “Ik zou er wel problemen mee hebben, maar ik zou er niks van durven zeggen. En al helemaal niet als het grote mannen zijn. Maar ik zou het wel lastig vinden.”

Maar horen jullie dan zo vaak in je omgeving dat het misgaat als je er wel iets van zegt?

Meerdere mensen zeggen: “Ja.”

De respondenten van de enquête geven ook problemen van deze aard aan:

“Overal wordt fel en agressief op gereageerd.

Steeds minder iemand durven aanspreken op foutief gedrag.”

“Je durft op straat niets meer te zeggen tegen iemand die bijvoorbeeld iets neergooit, want je krijgt op zijn minst een ernstige ziekte naar je hoofd geslingerd.”

“Mensen aanspreken op gedrag zal ik al bijna niet meer durven, je weet maar nooit wat voor wapen de ander bij zich heeft.”

“Als normaal burger durf je bijna niet meer iemand aan te kijken of aan te spreken op straat omdat je bang bent om een mes tussen je ribben te krijgen!!!”

Een ander vaak genoemd terrein waarop machteloosheid speelt, is de werkvloer. In de verschillende focusgroepen wordt de positie van werknemers zwak genoemd. Men durft zich niet uit te spreken naar de baas:

“Dat kost je je kop.”

“Als je je hoofd boven het maaiveld uitsteekt, zijn er gelijk zo mensen om hem weer in te drukken.”

“Je kan je mening niet meer geven. Bij mijn man op zijn werk ook: ze knikkeren je er gewoon uit.”

“Vroeger kon je ageren tegen dingen, had je medestanders, nu ben je een eenling en word je als lastig ervaren. De maatschappij veramerikaniseert.”

“Ze zien je niet meer als mens, je bent een nummer geworden. Je hebt je maar te houden aan je contract.”

“Vroeger vochten mensen meer voor hun rechten.”

Een aantal mensen spreekt daarbij uit eigen ervaringen, die ertoe hebben geleid dat ze in het vervolg hun mond hielden. Hierbij wordt ook een gebrek aan solidariteit genoemd: ‘Het wordt steeds meer op zichzelf, groepsgevoel wordt steeds minder’. Deze zorgen werden alleen in de twee focusgroepen met lageropgeleiden naar voren gebracht.

Een derde terrein waarop mensen machteloosheid aangeven zijn de problemen in Nederland en hun mogelijkheid er iets aan te doen. Ook hier komt dit vooral tot uiting onder de lageropgeleiden. Dit leidt bij sommigen tot onvermogen.

“Je wilt wel, maar dan sta je alleen.”

“Voel me machteloos, hoe zou ik dat nou kunnen veranderen? Ik ben niet zo goed met praten dus in de politiek gaan lijkt me ook niet handig. Ik weet niet hoe ik iets zou kunnen veranderen.”

Bij anderen leidt dit tot onverschilligheid.

“Je hebt zoveel dingen waar je niks aan kunt doen dat je je een beetje gaat afsluiten.”

“Lastig om er iets aan te doen, en ik kan er ook niks aan doen, heb m’n werk.”

Geopperd wordt dat de overheid niet alles alleen kan oplossen, maar dat ze burgers meer handvatten moet bieden. Sommigen echter betrekken teleurstelling in de politiek bij hun machteloosheid en het gaat hen dan met name om ‘het niet luisteren’ door de politiek of ook simpelweg je zin niet krijgen:

“Je hebt geen invloed op beslissingen. De mensen die je kiest doen niet wat je graag zou willen.”

“Ze komen hun beloften niet na.”

“De partijen die het volk kiest, komen niet in de regering. Laat dan allemaal ook maar.”

‘Ik durf er niets van te zeggen.’

Onder de hogeropgeleiden heerst hierover wel teleurstelling maar ook een gevoel dat de problemen hen niet treffen. Verder geven hogeropgeleiden ook wel aan dat ieder zijn eigen verantwoordelijkheid moet nemen. Uit deze antwoorden klinkt door dat men zich wel wil inzetten, maar niet weet hoe dat zou moeten.

We begonnen dit hoofdstuk met een tabel met enquêtegegevens, en sluiten daar ook mee af. Tabel 6.2 toont de geneigdheid zich te

involveren in drie situaties: als mensen in de buurt gediscrimineerd of gepest worden, als het gemeentebestuur een slecht plan maakt voor de buurt en als de Tweede Kamer een onrechtvaardige wet aanneemt. In de eerste twee situaties acht men het waarschijnlijker dat men wat zou doen dan in het laatste geval.

Toch geeft ook in het laatste geval nog 66% aan wel geneigd te zijn dan iets te doen. Dat is een opvallend hoog percentage, hoger ook dan we kennen uit ander onderzoek.¹

Tabel 6.2 **Geneigdheid om zich te involveren, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)^a**

	onwaar- schijnlijk	enigszins waarschijnlijk	zeer waar- schijnlijk	weet niet
mensen in uw buurt door discriminatie of pesterijen het leven onmogelijk wordt gemaakt	10	38	41	11
het gemeentebestuur een plan maakt dat slecht is voor uw buurt	6	30	57	7
de Tweede Kamer bezig is een onrechtvaardige wet aan te nemen	18	34	32	16

a 'Hoe waarschijnlijk is het dat u iets zou doen, alleen of met anderen, als u van mening zou zijn dat ...'

Bron: COB 2008/1

Waarschijnlijk geven mensen hier niet zozeer een reële voorspelling van waarschijnlijk gedrag, maar geven ze eerder uitdrukking aan een norm van goed burgerschap: tegen onrechtvaardigheid dient men iets te doen (maar de kans dat de Kamer een evident onrechtvaardige wet zou aannemen, acht men mogelijk erg klein). Veilig voelen om zich te uiten (zoals gemeten in tabel 6.1) en ook vertrouwen in andere mensen (tabel 2.2) blijken statistisch geen effect te hebben op deze geneigdheid om zich te involveren. Dat is vreemd, gezien de literatuur over de achtergronden van feitelijke sociale en politieke participatie en ook opvallend, gezien de koppeling die de focusgroepen leggen tussen angst om zich te uiten en gevoelens van machteloosheid. Is de geneigdheid om zich te involveren die uit tabel 6.2 spreekt alleen maar grootspraak? Wat bepaalt of mensen wel of niet iets proberen te doen tegen situ-

aties in de maatschappij die ze onwenselijk of onrechtvaardig achten?

We eindigen met deze vragen als *cliffhanger*. In het COB-kwartaalbericht 2008/2 gaan we hier verder op in nadat we in focusgroepen in mei aandacht hebben besteed aan de achtergronden van en belemmeringen voor sociale participatie.

1 In het in hoofdstuk 2 al gebruikte onderzoek *Culturele veranderingen* wordt gevraagd: 'Hoe waarschijnlijk is het dat u werkelijk iets zou proberen te doen, als u dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen? Zou dat zeer waarschijnlijk zijn, enigszins waarschijnlijk of onwaarschijnlijk?' In 2006 achtte van de respondenten van 18 jaar en ouder dat 16% zeer waarschijnlijk, 34% waarschijnlijk en 47% onwaarschijnlijk, vrijwel gelijk aan twee jaar eerder (18, 34 en 46%).

VERANTWOORDING

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

1. Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die 'negatief' opvallen.
2. Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
3. Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten, gebaseerd op enquêtes en kwalitatief onderzoek in het betreffende kwartaal, en een jaarlijkse verdiepende studie, gebaseerd op het gecombineerde materiaal van vier kwartalen, literatuur en secundaire analyses van door anderen verzamelde gegevens.

In de loop van 2008 zal het SCP een nulversie van de verdiepende studie uitbrengen. Daarin wordt ingegaan op methodologische aspecten en verslag gedaan van de pilot van eind 2007.

Onderzoek in het eerste kwartaal van 2008

Er is een kwartaalenquête gehouden en er is focusgroeponderzoek gedaan.

Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door Marketresponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand 'De Onderzoek Groep'. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding (ook niet voor de COB-enquête). Uit het panel zijn 1518

respondenten telefonisch geselecteerd, waarvan er tussen 25 februari en 17 maart 2008 1174 de vragenlijst volledig hebben ingevuld (905 via internet en 269 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was ruim 22 minuten. Tenzij anders vermeld, zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,61 tot 2,71 en de wegefficiëntie is 93%, resulterend in een effectieve steekproef van 1095. De respondenten beoordeelden de enquête op een schaal van 1-10 met gemiddeld een 7,2; 6% gaf een onvoldoende en 94% een voldoende.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door Intomart GfK en Veldkamp. Beide bureaus hielden een gesprek met een groep lageropgeleiden (tot en met mbo) en met een groep hogeropgeleiden (havo+), Intomart in Hilversum op 18 maart en Veldkamp in Zwolle op 19 maart. Drie groepen hadden 8 en een groep had 7 deelnemers. De gesprekken duurden 1,5-2 uur en bestonden uit een algemene ronde over de Nederlandse samenleving, het invullen en bespreken van enkele vragen uit de kwartaalenquête over vertrouwen en een ronde over Nederland in Europa. Wat in het voorliggende kwartaalbericht is vermeld over de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

De volgende rapporten over het eerste kwartaal zijn beschikbaar op www.scp.nl/cob:

- Lia Mulderij en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2008, 1e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, maart 2008 (projectnummer 14014).
- Tom van Dijk, *Kwalitatief onderzoek Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Hilversum: Intomart GfK, maart 2008 (projectnummer 17745).
- Yolanda Schothorst en Judith ter Berg, *Wat houdt de burger bezig? Resultaten van kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Veldkamp, april 2008 (projectnummer P4735).

